

ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΘ. ΤΕΡΕΖΗΣ - ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΝΤ. ΚΑΠΡΟΥΛΙΑΣ

Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΟΘΕΤΗ ΜΕ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΣΤΟ Γ' ΒΙΒΛΙΟ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

Εισαγωγικά

Μελετώντας τον έσχατο χρονολογικά διάλογο του Πλάτωνα *Νόμοι* θα μπορούσαμε με κάθε άνεση να υποστηρίξουμε ότι τα ζητήματα που αναφέρονται στον νομοθέτη και στους νόμους ως τους οργανικούς παράγοντες του πολιτικού συστήματος κατέχουν κεντρική θέση κατά την εκτύλιξη του περιεχομένου του. Σύμφωνα με τον Αθηναίο φιλόσοφο, ο πολίτης που αντιπροσωπεύει τον νομοθετικό θεσμό αλλά και τα ίδια τα προϊόντα της λειτουργίας του αποτελούν τον ζωτικό χώρο όπου συναντώνται διαλεκτικά οι επιμέρους μορφές εξουσίας. Τα ανώτερα μάλιστα σώματα του εν λόγω θεσμού διαθέτουν μία υψηλού επιπέδου διανοητική επάρκεια, ώστε να προτείνουν κεφαλαιώδεις αρχές που με την σύνθεσή τους θα φέρουν στο προσκήνιο ένα πολιτικό σύστημα ικανό να μεταμορφώνει το κοινωνικό σύνολο επί τα βελτίω. Και την εν λόγω μετεξέλιξη εξασφαλίζουν με τον μόνιμο αναστοχασμό τους τόσο ως προς τους όρους που προωθούν τις διαδικασίες συγκρότησης του πολιτικού συστήματος όσο και ως προς τις επιδιωκόμενες προοπτικές που αναπτύσσονται από τα υπόλοιπα μέλη του. Οι τέτοιας αρμοδιότητας νομοθέτες συνιστούν την συνείδηση της πόλης, τον ούτως ειπείν οντολογικό πυρήνα της.

Ο Πλάτων, μεταφέροντας το ζήτημα από τα πρόσωπα στα αφηρημένα προϊόντα τους, αποδίδει ιδιαίτερη σημασία και στο περιεχόμενο της νομοθεσίας τόσο ως προς το γενικό σκεπτικό που πρέπει να το διέπει όσο και ως προς τις εξειδι-

κεύσεις του, ως αποστολή του οποίου ορίζει την μετεξέλιξη του πολιτικού βίου σε όλο και περαιτέρω πολιτιστικές, με την ευρεία σημασία του όρου, εκφάνσεις. Ένας σκοπός ωστόσο δεν προωθείται χωρίς τα αναγκαία εργαλεία και γι' αυτό υποστηρίζει ότι η νομοθεσία πρέπει να έχει ουσιαστική δομική συγκρότηση, εφόδιο που εξασφαλίζεται όταν μεταξύ των άρθρων της υπάρχουν η λογική συνέπεια, η τάξη και η οργανική διαδοχή. Η περιπτωσιολογική νομοθεσία δεν ανήκει στα ενδιαφέροντά του, προφανώς ένεκα της παραχρήμα εφαρμογής της. Ένας νόμος βεβαίως ανταποκρίνεται σε μια επίκαιρη ανάγκη, την οποία καλείται να ερμηνεύσει και να επιλύσει. Συγχρόνως όμως ο ήδη ιδρυτής της Ακαδημίας οριοθετεί τις δικαιοδοσίες του νόμου και το περιεχόμενο που τού προσιδιάζει υπό το πρίσμα των σκοπών ή των ανώτατων κανονιστικών αρχών που έχει θέσει η πολιτεία. Γι' αυτό η εξειδίκευση των νόμων κατά το σκεπτικό συγκρότησής τους και την εφαρμοστέα προβολή τους δεν πρέπει να τους οδηγεί – εσωτερικά και ως προς την εξωτερική πραγματικότητα – σε αντιφάσεις, οι οποίες θα εγκλωβίζουν τους πολίτες σε μια νεφελώδη ασάφεια αναφορικά με την λειτουργία και την πεμπτούσια του δημόσιου βίου. Κεντρικού μάλιστα πολιτικού ενδιαφέροντος ζήτημα είναι και ο μη αμφιρεπής τρόπος της νομοεκτελεστικής παρουσίας, κανονικότητα που διαφαίνεται σε διαδικαστικά ζητήματα και στην θεσμική λογική αντιμετώπισης των αδικημάτων. Εδώ συναντώνται ο ρεαλισμός του επίκαιρου και ο ούτως ειπείν ιδεαλισμός της προοπτικής. Ο νόμος ερμηνεύει το υπάρχον – ως γεγονός, ως υπόστρωμα και ως προέκταση – και του ορίζει την θεσμική προσέγγιση που τού προσιδιάζει. Για παράδειγμα, η επιβολή των ποινών προκύπτει από μια σύνθετη δικαιοκριτική διαδικασία, κατά την οποία και το ίδιο το αδίκημα αντιμετωπίζεται κατά την καθεαυτότητά του ως παθογενής ή περιπτωσιακή απόκλιση από το πολιτικά δεοντολογικό και ανιχνεύεται ο ενδεχόμενος προθεσιακός αιτιώδης λόγος διά του οποίου προέκυψε. Συγχρόνως όμως, ο νόμος εξακτινώνεται ερμηνευτικά προς το κοινωνικό σώμα σύμφωνα με τον πολιτικό σχεδιασμό που έχει τεθεί προς ανάπτυξη, ανταποκρινόμενος έτσι στην κύρια αποστολή του δικαίου ως γενικής πολιτικής και εν ταυτώ ηθικής αρχής. Και ο εν λόγω σχεδιασμός δεν είναι εφικτό να οδηγηθεί στην πραγμάτωσή του, εάν δεν μελετηθούν επιμελώς και κατ' άρθρον οι επιμέρους περιπτώσεις από τις οποίες αναγκαστικά διέρχεται. Η νομοθεσία συνιστά για το πολιτικό σώμα μία ούτως ειπείν πνευματικής τάξης αναγκαιότητα, προσλαμβάνει τα προβλήματά του, τα οποία ή εκ των εσωτερικών αντιφάσεών του έχουν αναδυθεί ή εξ εξωγενών παραγόντων έχουν προκύψει, και

επιχειρεί να λειτουργήσει απέναντί τους θεραπευτικά και με την προοπτική της μελλοντικής αποτροπής τους. Ο νόμος δεν διακλαδίζεται μόνον κατασταλτικά και ανασταλτικά αλλά και ως φωτισμός της συνείδησης όχι μόνον μέσω των πράξεων που προτείνει αλλά και μέσω της επιχειρηματολογικής αιτιολόγησής τους.

Στην ανά χειράς μελέτη θα εξετάσουμε μία εξειδίκευση των ανωτέρω θέσεων όπως την εμφανίζει ο Πλάτων στο τρίτο βιβλίο των *Νόμων*. Ποιο είναι το ενδιαφέρον από πλευράς ερευνητικής αναφορικά με τον νομοθέτη ως άξονα του πολιτικού σχεδιασμού που προκαλεί την εδώ μελέτη του; Η απόπειρα του Αθηναίου φιλοσόφου να αναδείξει μία συνθετικής τάξης προσέγγιση της νομοθεσίας μέσα καταρχάς από την αναλυτική παρουσίαση ορισμένων πτυχών της, κυρίως ιστορικού χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο επίπεδο των αναλύσεων του ο Πλάτων επιχειρεί να φέρει στο προσκήνιο ορισμένα γενετικά εφαλτήρια ανάδειξης της νομοθετικής εξουσίας ως προέκτασης του περιφρέοντος εθμικού δικαίου, με αναφορά τόσο σε παθογενείς καταστάσεις του κοινωνικού σώματος όσο και στις προσδοκίες που διαμορφώνει το ίδιο απέναντί της για μεταποιήσεις ή για το περαιτέρω βέλτιον. Στο δεύτερο επίπεδο, μεταφέρει την συζήτηση στην παράθεση των ιεραρχικών –σχετικών ως προς την εμπέλειά τους– συστημάτων εξουσίας που έχουν εκ της παραδόσεως κυρίως επικυρωθεί στην άρθρωση του κοινωνικού σώματος. Τέλος, στο τρίτο, μέσα από την επισήμανση των αλλοτριωτικών αποκλίσεων που προκαλούν οι ανωτέρω ιεραρχήσεις αναδεικνύει την συμβολή του νομοθέτου στην αντιμετώπισή τους, στην προοπτική της πολιτικής δεοντολογίας που έχει κληθεί, έστω εκ των ιδιαίτερων διαγνωστικών ικανοτήτων του, ή που έχει αναλάβει να φέρει σε πέρας.

Α. Ιδρυτικές συνθήκες- στοχεύσεις της νομοθεσίας

Στην απόπειρα να προσδιορισθούν οι ιστορικές –και κατ' επέκταση, θα σημειώναμε, οι πολιτιστικές– απαρχές της νομοθεσίας, αναφέρεται ότι, κατά την περίοδο που περιγράφει ο Όμηρος, κάθε φυλετικό γένος δείχνει προτίμηση καταρχάς στο πώς θα συγκροτήσει τους νόμους που θα διέπουν την περιοχή του. Παράλληλα, ότι οι εν λόγω νόμοι προσελκύουν το ενδιαφέρον του σε συγκριτικά ανώτερο βαθμό έναντι των νόμων των άλλων γενών, των ομόρων του προφανώς λόγω των συνθηκών μετακίνησης και επικοινωνίας κατά την ιστορική εκείνη

φάση. Συνεπώς, θα λέγαμε ότι η γέννηση της νομοθεσίας αναφέρεται ως μία αναφορά ενός περιορισμένου πληθυσμιακά συλλογικού σχήματος εις εαυτόν σε αυστηρά προσδιορισμένο, ως εκ των δυνατοτήτων που τότε παρείχοντο, γεωγραφικό πλαίσιο. Αναφορικά με το επόμενο στάδιο πολιτικής και κοινωνικής ανάπτυξης, σημειώνεται ότι οι αντιπρόσωποι των γενών –οι οποίοι από κοινού συνιστούν την συνθετική, έστω και ανεπαισθήτως, έκφραση του κοινοτικού συστήματος– αξιολογούν τα έθιμα και τα προτείνουν για έγκριση στους αρχηγούς, οι οποίοι διοικούν υπό το πολιτειακό σύστημα της βασιλείας. Έτσι, διαμορφώνεται για πρώτη φορά το συμβουλευτικό σώμα των νομοθετών ως θεσμικών προσώπων που προτείνουν τα προσιδιάζοντα σε μία νέα προοπτική πολιτικής οργάνωσης. «Τούς γέ αὐτῶν νόμους ἀρέσκειν ἐκάστοις ἀναγκαῖον που, τούς δέ τῶν ἄλλων ὑστέρους... Τό γοῦν μετὰ ταῦτα ἀναγκαῖον αἰρεῖσθαι τούς συνελθόντας τούτους κοινούς τινας ἑαυτῶν, οἳ δὴ τά πάντων ἰδόντες νόμιμα, τά σφίσιν ἀρέσκοντα αὐτῶν μάλιστα εἰς τό κοινόν τοῖς ἡγεμόσι καί ἀγαγοῦσι τούς δήμους οἷον βασιλεῦσι φανερά δείξαντες ἐλέσθαι τέ δόντες, αὐτοί μὲν νομοθέται κληθήσονται»¹. Πιο αναλυτικά, εδώ ανιχνεύονται οι γενετικοί όροι διαμόρφωσης των δύο πρώτων διαδοχικών φάσεων αναφορικά με την απόπειρα για νομοθετική πλαισίωση των συλλογικών

1. Πλάτωνος, *Νόμοι*, 681 c-d. Ο Κ. Δεσποτόπουλος, αφού επισημαίνει τις αρνητικές συνέπειες που μπορούν να προκύψουν από την μη λελογισμένη διαμόρφωση της πολιτικής εξουσίας –που προφανώς θα οδηγήσει σε μία ανελαστική κοινωνική ή ακόμη και ταξική διαστρωμάτωση και άρα στην περιθωριοποίηση μιας δημοκρατικής προοπτικής – παρατηρεί ότι η ίδια προκύπτει οπωσδήποτε από λόγους εσωτερικής διεργασίας που αναλαμβάνει μία κοινωνία με θεσμικές στοχεύσεις. Άρα, αποτυπώνοντας την σκέψη του, ό,τι θα ονομάζαμε ως πολιτική δημοκρατική ατευξία θα οφείλεται πρωτογενώς σε επιλογές που έχουν οικείον όρον διαμόρφωσης και δεν επηρεάζονται έξωθεν. (*Πολιτική Φιλοσοφία του Πλάτωνος*, εκδ. «Παπαζήση», Αθήναι 1980, σελ. 50). Για το ζήτημα της μετάβασης από το έθιμο στον νόμο, βλ. του ιδίου *Φιλοσοφία του Δικαίου*, εκδ. «Παπαζήση», Αθήναι 2000, σσ. 50- 55, όπου διαβάζουμε: «Εν τω πρωτογενικό στάδιω η εκάστοτε αρχή του καθορισμού επιβάλλεται άνευ ετέρου υπό του έθους, εκλειπούσης ούτω πάσης προβληματικότητας επί της τοιαύτης αρχής, αποφρασσομένης δηλαδή της προς τα άνω κατά λόγον συνεχειάς του καθορισμού». Κατά βάση γίνεται αναφορά στο πώς επιβάλλεται μία κατάσταση μέσω της τυπικής επαναληπτικότητάς της, όταν δεν τίθεται δηλαδή στον κριτικό έλεγχο ενός συλλογικού ή θεσμικού αναστοχασμού. Στο πλατωνικό παράδειγμα πάντως αναφαιίνεται ότι γίνεται λόγος για μία περίοδο στην οποία θα μπορούσαν να αποδοθούν χαρακτηριστικά του βασιλικού πολιτεύματος και κατά την οποία έχουν αναπτυχθεί τάσεις φιλελευθεροποίησης των πολιτικών διεργασιών.

μορφωμάτων, μέσα από τις στάσεις και τις νοοτροπίες που αναδύονται στο πλαίσιο των πρωτοκύτταρων εκφάνσεων συγκεκριμένων κοινωνικών και προ- ή πρωτο-πολιτικών σχηματισμών. Αναδεικνύεται έτσι το πώς ένας νεοπαγής και ασαφής εισέτι ως προς τις διαδικασίες του και τους στόχους του κοινωνικός σχηματισμός αναζητεί μέσω της νομοθεσίας τρόπο για να αποκτήσει οικεία πολιτική –και κατ' επέκταση κρατική– υπόσταση, δηλαδή συλλογικής και προοπτικής τάξης αυτογνωσία και αυτοδιαμόρφωση. Θα λέγαμε επίσης ότι η αναφορά σε έθιμα δηλώνει όχι μόνο την χρονική προτεραιότητα του παραδοσιακού προφορικού δικαίου έναντι του νομικού, αλλά και την, ούτως ειπείν, ιδεολογική, υπό την έννοια ότι τα φυλετικά γένη ορίζουν τις ιδρυτικές εδραιώσεις του δευτέρου σύμφωνα με τις αντιλήψεις περί βίου και συναλληλίας του πρώτου. Η εν λόγω προτεραιότητα –η οποία είναι αναπόφευκτη ωστόσο και ιστορικά και πολιτιστικά– οδηγεί στην άποψη ότι η νομοθεσία έχει ως εφαλτήριο τις προϋπάρχουσες ηθικές επιλογές κατά την εξακτίνωσή τους, σε αναδρομή ιστορικού χρόνου προσδιορίσμου σε κάποιο βαθμό, αφού γίνεται αναφορά στην ομηρική περίοδο. Εξάλλου, στην *Ιλιάδα* και στην *Οδύσσεια* τίθενται επιτακτικά προς πραγμάτευση οι όροι που διαμορφώνουν ή ανατρέπουν τον ηθικό κώδικα αλλά και η σχέση που ο ίδιος έχει ή πρέπει να έχει με την πολιτική εξουσία. Ο Όμηρος δεν προβάλλει τυχαία προσωπικότητες όπως ο Αγαμέμνων, ο Νέστωρ και ο Οδυσσεύς, ο καθείς εκ των οποίων αντιπροσωπεύει έναν ιδιαίτερο ηθικό κώδικα και έναν ιδιαίτερο τρόπο συμμετοχής στα κοινά. Επί των ανωτέρω επιλογών ακολουθώντας σε συλλογική κλίμακα γίνεται συζήτηση και αξιολόγηση, διαβουλευτική κίνηση που σημαίνει ότι ο νόμος –ως, υπό στόχευση, υποχρεωτικά αποδεκτός κανών– εδράζεται στα προϊόντα της διαλεκτικής επικοινωνίας αναφορικά με την πνευματική –ή, ευρύτερα, πολιτιστική– ποιότητα ορισμένων καθημερινών αντιδράσεων σε επίπεδο σχέσεων και συμπεριφοράς. Οι πράξεις δηλαδή που παραδοσιακά έχουν συστήσει τον αξιακό κώδικα διυλίζονται, με σκοπό να ανιχνευθεί το κατά πόσον μπορούν από την ασαφή μορφή της τυπικής επανάληψης να αναχθούν σε ολοκληρωμένα συστήματα συνειδητότητας. Τέλος, η προβολή του αντιπροσωπευτικού συστήματος δείχνει ότι σε κλίμακα διοικητικών αρμοδιοτήτων και λειτουργιών ισχύει το αξιολογικό κριτήριο ή κατά κάποιο τρόπο το κριτήριο του κατά αντικείμενο ειδικού. Στο εν γενέσει αυτό διαρθρωτικό πλαίσιο είναι διακριτοί οι ρόλοι ανάμεσα σ' ένα συμβουλευτικό και νομοθετικών επιλογών σώμα και σ' ένα εκτελεστικό –που, επειδή ακριβώς εγκρίνει, καθίσταται και αυτό δευτεροβαθμίως νομοθετι-

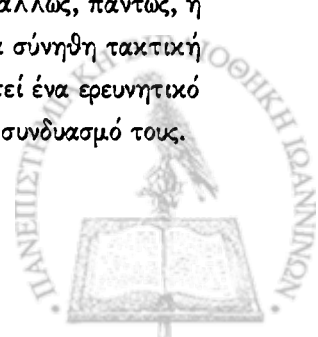

κό – αλλά και αμοιβαίως συμπληρωματικοί. Έτσι, αναδεικνύεται με συνθετικό τρόπο η μετάβαση από την κοινωνία στην πολιτεία και η μετεξέλιξη του εθίμου σε νόμο. Το άτομο θα αντιλαμβάνεται πλέον τον εαυτό του ως μέλος όχι μόνον ενός συλλογικού μορφώματος αλλά και μιας συλλογικής ευθύνης ή απόφασης θεσμικά οριοθετημένης και οριοθετίζουσας, η οποία θα το συγκροτεί και θα το επανασυγκροτεί. Θα καταστεί λοιπόν μέσα από την συνειδητή πρόσληψη των νέων καταστάσεων και συνδιαμορφωτής πολίτης επί των περαιτέρω βελτιόνων.

Στην αναζήτηση ακολούθως ενός ερμηνευτικού κριτηρίου για την κατανόηση των προθέσεων και των στάσεων των πολιτών απέναντι στους νομοθέτες, τονίζεται ότι οι περισσότεροι απαιτούν από τα θεσμικά αυτά πρόσωπα να καθιερώνουν τέτοιους νόμους που ο δήμος εν τω συνόλω του – πιθανόν με τον όρο να γίνεται αναφορά στους φορείς εξουσίας – και τα υπόλοιπα λαϊκά στρώματα να τους αποδέχονται εκθύμως. «Καὶ μὴν τοῦτό γε οἱ πολλοὶ προστάττουσι τοῖς νομοθέταις, ὅπως τοιούτοις θήσουσι τοὺς νόμους, οὓς ἔκοντες οἱ δῆμοι καὶ τὰ πλήθη δέξονται»². Στο ανωτέρω εδάφιο, χωρίς αμφιβολία προβάλλεται μία οιονεί ωφελμιστική αντίληψη των πολιτών αναφορικά με την ποιότητα των προϊόντων που θα καταδέσουν προς εφαρμογή οι νομοθέτες και η ανάλυση επικεντρώνεται σε ό,τι θα ορίζαμε ως πολιτικό ρεαλισμό αναφορικά με μία παραχρήμα διεκπεραίωση αναγκών και όχι με μία καταστηματική άρθρωση μετασχηματισμών.

---

2. Πλάτ., Νόμοι, 684 c. Ο Κ. Δεσποτόπουλος παρατηρεί: «Ο κατά δίκαιον καθορισμός δεν καθορίζει απλώς την συμπεριφοράν δεδομένου ανθρώπου, αλλ' εν ταυτώ και επιτελεί ό,τι προαπαιτείται διά την συγκρότησιν αντικειμενικώς της δυνατότητος αυτής» (*Φιλοσοφία του Δικαίου*, σελ. 145). Με άλλους λόγους, το περί «ἐκόντων» για το οποίο γίνεται αναφορά στο πλατωνικό εδάφιο είναι ενδεχόμενο να θέτει αντισώματα στην εν λόγω αντικειμενικότητα. Ο J. Luccioni, αναφερόμενος στην απόπειρα που στην εδώ θεματική ενότητα επιχειρεί ο Πλάτων για τον ιστορικό προσδιορισμό της νομοθεσίας, σημειώνει: «Cet appel à l'histoire que fait Platon dans les *Lois* semble être une preuve de réalisme et peut-etre considéré comme tel. On a toutefois un peu l'impression qu'il voulu surtout utiliser l'histoire pour des fins politiques. C'est peut-être l'étude de l'histoire qui lui a suggéré ses theories, mais c'est peut-être aussi pour y chercher des arguments en faveur de ses theories, déjà constituées, qu'il a étudié l'histoire. En fin de compte, les deux attitudes sont également possibles chez Platon» (*La pensée politique de Platon*, εκδ. «P. U. P.», Paris 1958, σελ. 273). Ούτως ή άλλως, πάντως, η αναγωγή του Πλάτωνα στο ιστορικό ή στο μυθολογικό παρελθόν συνιστά μια σύνθητη τακτική του. Πρέπει να εξετάζεται όμως σε κάθε περίπτωση αν η αναδρομή του υπηρετεί ένα ερευνητικό αναλυτικό κριτήριο ή ένα ερμηνευτικό. Συνήθως, όπως π.χ. εδώ, επιχειρεί έναν συνδυασμό τους.

Εμφανίζεται λοιπόν η πρόθεση να μην είναι οι νόμοι συντελεστικοί επώδυνων και απευκταίων καταστάσεων, υπό την έννοια ότι τα θεσπίσματά τους πρέπει να κατέχουν εγκυρότητα ικανή ώστε να προσληφθεί εκουσίως, και ίσως απροϋποθέτως κριτικά ή αναστοχαστικά, από το κοινωνικό σώμα. Συγχρόνως, εννοείται ότι θα ενέχουν την δυνατότητα εκτελεστικότητας από τα αρμόδια όργανα, τα οποία – σύμφωνα με τα εδώ συμφραζόμενα κινούνται –έστω με πιο ώρμιο τρόπο– στις ίδιες αξιολογικές κατευθύνσεις με τις προσδοκίες της κοινής γνώμης. Θα μπορούσε ωστόσο να υποστηριχθεί – με μια αξιολογική αντιστροφή των ερμηνευτικών κριτηρίων – ότι εδώ προβάλλεται το αίτημα μιας ώρμης πολιτείας να θεσπίζονται εκείνοι μόνον οι νόμοι που είναι αποδεκτοί από την συνείδηση των πολιτών, στο πλαίσιο μιας ρεαλιστικής αντίληψης και στάσης απέναντι στις ανάγκες και στις προθέσεις τους. Πρόκειται για την επικαιρότητα και άρα για την άνετη εφαρμοσιμότητα των νόμων. Δεν πρέπει να αποκλείεται επίσης η περίπτωση να υποδεικνύεται στους νομοθέτες να διαμορφώσουν με τις προτάσεις και τις ενέργειές τους εκείνο το συλλογικό πλαίσιο που θα καταστήσει εφικτή την θέσπιση νόμων όχι μόνον σύμφωνων με τις προγραμματικές θεωρήσεις τους αλλά και ανταποκρινομένων στις ψυχολογικές προσδοκίες μιας ώρμης κοινής γνώμης. Ουσιαστικά δηλαδή εδώ έρχεται, έστω έμμεσα, στο προσκήνιο η εκτίμηση ότι η κοινή γνώμη μπορεί να εκφράσει σκεπτικισμό και επιφυλακτικότητα απέναντι σε μία νομοθετική νεωτερικότητα, η οποία μάλιστα θα δοκιμασθεί ως προς την αξιοπιστία της όχι μόνον μέσα από μία αναπροσαρμογή των ισχυόντων αλλά και διά της εδραίας αιτιολόγησης ενός τέτοιου ενδεχόμενου. Κατά πόσον είναι εφικτό το εν λόγω διακύβευμα περί ισορροπίας είναι ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα, εκ του ότι γενικώς οι νομοθέτες είναι εκφραστές του ορθού λόγου, ενώ τα λαϊκά στρώματα, έστω και ως πολίτες, κινούνται υπό την επιρροή συναισθηματικού τύπου στοχεύσεων.

Στο πλαίσιο πάντως της επισήμανσης των δυσκολιών που συναντά σε ορισμένες πόλεις ο νομοθέτης κατά την εφαρμογή των νόμων, αναφέρεται ότι, όταν επιχειρεί να επιβάλει κάποιας μορφής ισότητα στην περιουσιακή δύναμη –και κατ' επέκταση, θα λέγαμε, στην οικονομική δραστηριότητα και παρέμβαση– των πολιτών, συναντά αντιδράσεις. «Οὐκ ἦν τοῖς νομοθέταις ἡ μεγίστη τῶν μέμψεων, ἰσότητα αὐτοῖς τινά κατασκευάζουσι τῆς οὐσίας, ἥπερ ἐν ἄλλαις νομοθετουμέ-

ναις πόλεσι πολλαῖς γίγνεται»³. Στην παρατεθείσα διαπίστωση σημειώνεται με ρεαλιστικό τρόπο ότι οι πολίτες δεν αποδέχονται την ισχύ του δικαίου και της ισονομίας σε ό,τι σχετίζεται με τον βαθμό συμμετοχής τους στο δημόσιο οικονομικό προϊόν, προφανώς όταν το ποσοστό τους ευρίσκεται σε ανώτερο βαθμό από αυτό των συμπολιτών τους. Προσεγγίζουν το ζήτημα με υποκειμενικά, ιδιοτελή και ιδιοκτησιακά κριτήρια –ψυχολογικής πάντως τροφοδότησης– και επιδιώκουν ή επιθυμούν να υπερέχουν έναντι των άλλων. Έτσι, δεν διαμορφώνεται και δεν υιοθετείται τουλάχιστον από τους ισχυρούς χρηματικά μία συλλογική αντίληψη για την οικονομική κεφαλαιοποίηση και δύναμη. Το έργο λοιπόν του νομοθέτη στην αιτιολόγηση και καθιέρωση της οικονομικής δικαιοσύνης συναντά σοβαρές δυσκολίες, εκ του ότι δεν αφομοιώνεται από τους πολίτες το κοινωνικό φρόνημα, αντιστοιχία που σημαίνει ότι ενώπιον της θελκτικής πραγματικότητας ή προσδοκίας που εξασφαλίζει το χρήμα –καθώς και η δυνατότητα διείσδυσης και ελέγχου που τους παρέχει στα δομικά στοιχεία της πόλεως– τίθενται στο περιθώριο οι δικαιοτικές και ηθικές συγχρόνως αντιλήψεις περί ισότητας. Το πρόβλημα είναι καιρίο, διότι από την λύση του εξαρτάται η πρόοδος αφομοίωσης της ούτως ειπείν νομοθετικής ηθικής από την συνείδηση των πολιτών. Το ότι πάντως η ανωτέρω επισήμανση δεν προβάλλεται ως καθολικώς ισχύουσα αποδεικνύει εμμέσως ότι διατυπώνεται ή υφέρπει μια αισιόδοξη αντίληψη για την πορεία των πολιτικών ζητημάτων, αφού εντοπίζονται στο ιστορικό παρόν ή παρελθόν πόλεις που λειτουργούν με οικονομική ισονομία. Υπονοείται λοιπόν ότι υπάρχουν πολιτικοί σχηματισμοί, από τους οποίους απουσιάζουν η ληστρική αντίληψη της οικονομίας και η χρηματική νοηματοδότηση του βίου. Το ερώτημα βεβαίως που θα απασχολούσε έναν ιστορικό θα αναφερόταν στο σε ποιες πόλεις ασκεί κριτική

3 Πλάτ., *Νόμοι* 684 d. Πρβλ. Κ. Δεσποτόπουλου, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, σσ. 100-103, όπου διαβάζουμε και το εξής σχόλιο: «Η γνώριμος σήμερα στυγνότης και του ειδικού τρόπου των οικονομικών πράξεων δεν είναι ιδιότης φυσική αυτού, αναγκαία επί οιοδήποτε οικονομικού συστήματος, αλλά είναι μάλλον σύμφυτος μόνον υλισμένου ιστορικός περιωρισμένου οικονομικού συστήματος, παρά πάσαν φαινόμενην σήμερα ιστορικάς αχανή έκτασιν αυτού». Η διάκριση που επιστημαίνεται ανάμεσα στο ποσοτικό και ποιοτικό όσον αφορά στον αξιακό κώδικα είναι ενδεικτική μιας ούτως ειπείν μαζικής ψυχολογίας που επικαθορίζεται από τον εντυπωσιασμό τον οποίο προκαλεί το γιγαντιαίο, με αναπόφευκτο τον περιορισμό των στοιχείων του ορθού λόγου. Για μια σύγχρονη θεώρηση του ζητήματος, βλ. Η. Marcuse, *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, σε μετάφ. Μπ. Λικαυδή, εκδ. «Παπαζήση», Αθήνα 1971.

ο Πλάτων ή σε ποιες εντοπίζει λειτουργίες που αντανακλούν την νομιμότητα και την ηθική. Θα μπορούσε τέλος να υποστηριχθεί ότι με τα ανωτέρω έρχονται στο προσκήνιο ορισμένα προλεγόμενα σχετικά με την διάκριση ανάμεσα στην κεφαλαιοκρατική και στην σοσιαλιστική αντίληψη περί της οικονομίας και προβάλλεται ως αξιολογικά προτιμητέα η δεύτερη, προφανώς βεβαίως διά της αναδρομικής εφαρμογής των εν λόγω συστημάτων στους όρους ανάπτυξης της οικονομίας στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Πρόβλημα νομικό ωστόσο αναφέρεται με την αναφορά σε μομφή, εφόσον εμμέσως τονίζεται ότι η ισχύουσα νομοθεσία δεν έχει την δυνατότητα να παρέμβει στην διαμόρφωση των συνθηκών που μέσα στην χρονική εξέλιξη προκύπτουν σε ορισμένες πόλεις. Εκεί δεν είναι εφικτός ο νομικός διάλογος, ενώ επίσης τα κανονιστικής υφής επιχειρήματα του νομοθέτη δεν έχουν τις προϋποθέσεις για την επιλογή της κατάλληλης ρύθμισης για την εκάστοτε περίπτωση.

Παρά ταύτα, ακολούθως έρχεται στο προσκήνιο μία ατμόσφαιρα πολιτικής και νομικής αισιοδοξίας, υπό την τήρηση των προσδιαζουσών δεοντολογικών δεσπίσεων. Όσον αφορά λοιπόν στην διάρκεια παρουσίας των σημαντικών στοιχείων σε μια πόλη, διατυπώνεται η εκτίμηση ότι οι νόμοι και τα πολιτεύματα ως δεσμικοί ρυθμιστές έχουν την δυνατότητα να την εξασφαλίσουν. Αντίθετα, ότι, εάν τα παραμελούν, συντελούν διά της αποενεργοποίησής τους στην καταστροφή τους. «Σχολῆ γάρ οὖν δὴ τίς ἂν ἄλλο σκοπῶν ἢ νόμους ἢ πολιτείας ἄλλας θεάσαιτο σωζούσας καλὰ καὶ μεγάλα πράγματα ἢ καὶ τουναντίον διαφθειρούσας τό παράπαν, εἰ ἀμελήσειε τούτων»⁴. Στο ανωτέρω εδάφιο υποστηρίζεται ότι στο νομικό και στο πολιτειακό σύστημα αναγνωρίζονται αρμοδιότητες διάσωσης ή ανάδειξης των κεφαλαιωδών ζητημάτων του βίου. Όθεν, τους ανατίθεται ως ηθικό ούτως ειπείν χρέος να έχουν μια ετοιμότητα και ένα μόνιμο ενδιαφέρον

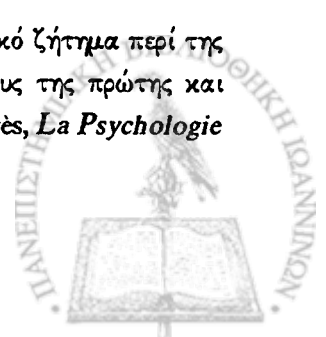
4. Πλάτ., *Νόμοι*, 686 b-c. Πρβλ. Κ. Δεσποτόπουλου, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, σσ. 215- 217, όπου διαβάζουμε «Διά την άσκησιν της νομοθεσίας απαιτείται απαραίτητως... η ευρύτης της οπτικής, η μη περιοριζόμενη ούτε υπό των ειδικών συνθηκών προσωπικών ή χωρικών σχέσεων ούτε υπό των προσωρινών δυνατοτήτων ή αναγκών του διακεκομμένου χρόνου ...», Γίνεται λόγος δηλαδή για έναν ευρύτερο πολιτικό και πολιτειακό σχεδιασμό, ο οποίος δεν θα αναστέλλει τις εφαρμογές του από τις ενδεχόμενες περιπτώσιολογικές παθογένειες. Προφανώς και εννοείται ότι μία τέτοια προοπτική εξασφαλίζεται και με την αναγκαία δεσμική θωράκιση του πολιτικού συστήματος, ώστε η νομιμοποίηση των προτάσεων να διέρχεται από διαύλους άνετης εφαρμογής.

απέναντι στα εν λόγω ζητήματα ως σε ποιοτικές αναγκαιότητες για την ολοκλήρωση του πολιτικού σχεδιασμού επί της χαρακτηριζόμενης ως ανθρωπολογικής τελολογίας. Θα υποστηρίζαμε, επομένως, ότι ο νόμος δεν λειτουργεί, με βάση το ανωτέρω πρίσμα, τόσο υπό την οπτική της τυχαιότητας ή, έστω, της διοικητικής διεκπεραίωσης διαδικαστικών ζητημάτων της καθημερινότητας αλλά υπό αυτή της πολιτιστικής, υπό την ευρεία έννοια του όρου, στήριξης. Άρα, του αναγνωρίζεται δυνατότητα να προσδιορίζει το ιστορικό γίγνεσθαι μιας πόλης, εφόσον βεβαίως οι συντάκτες του έχουν προσδώσει αιτιολογική και επιχειρηματολογική αξία στις προτάσεις τους, ώστε να καταστούν αποδεκτές από την κοινή γνώμη. Κατ' αντίθετο λόγο, κάθε ασαφής λειτουργία του είναι υπαίτια της πολιτιστικής στασιμότητας. Έμμεσα θεωρείται ότι διά των ατομικών πρωτοβουλιών δεν είναι εφικτά τα ανωτέρω, τουλάχιστον σε καθολική κλίμακα άστεος. Εξάλλου, τα θεσμικά συστήματα έχουν διάρκεια σε βάθος χρόνου και υπό την θετική λειτουργία τους αντανακλούν την συλλογική συνείδηση, παρατεταμένη διεύρυνση που τούς εξασφαλίζει την δυνατότητα ουσιωδών παρεμβάσεων επί τα βελτίω. Τι μπορούν να αναδείξουν λοιπόν ως κεφαλαιώδεις ο νόμος και η πολιτεία; Την διαλεκτική συνάντηση των επιμέρους. Η πολιτεία συγκροτείται με βάση μία διυποκειμενικότητα, που εσωτερικά αναπτύσσεται ως συνεννόηση και αναζητεί την πολιτική δημοσιοποίησή της. Τον εν λόγω στόχο πρέπει να έχει συνειδητοποιήσει ο νομοθέτης, ο οποίος διαμορφώνει εκείνες τις θεσμικές δημοκρατικές διαδικασίες που εγκαθιδρύουν ως υποχρεωτική και με όρους συνειδητότητας την επικοινωνιακότητα ανάμεσα στον πολίτη και στο κράτος και ανάμεσα στους ίδιους τους πολίτες.

Κατά την εξέταση του νομοθέτου υπό την προοπτική τού αποτελέσματος των ενεργειών του ή υπό ένα τελολογικό πρίσμα, υποστηρίζεται ότι ως πολιτικό πρόσωπο, όταν συνδέεται με την προσιδιάζουσα διάταξη το νομοθετικό σύστημα, οφείλει να έχει την προσοχή του στραμμένη στην φρόνηση, και κατ' επέκταση και στις υπόλοιπες αρετές. «Πολιτικόν γέ ἄνδρα νομοθέτην ὡς αἰεὶ δεῖ πρὸς τοῦτο (sc. τὴν φρόνησιν) βλέποντα τιθέναι τάς τάξεις τῶν νόμων ... πρὸς μίαν ἀρετὴν οὐσῶν τεττάρων κελεύοι τιθέναι τούς νόμους, δέον δὴ πρὸς πᾶσαν μὲν βλέπειν»⁵. Στην κατ' ουσίαν παρατεθείσα προτρεπτική παρατήρηση σημειώνεται

5. Πλάτ., *Νόμοι*, 688 a-b. Εδώ επαναλαμβάνεται το περίφημο σωκρατικό ζήτημα περί της ενότητας των αρετών, το οποίο αναπτύσσεται συστηματικά στους διαλόγους της πρώτης και της μέσης πλατωνικής περιόδου έως και την *Πολιτεία*. Βλ. ενδεικτικά Υ. Βrès, *La Psychologie*

εκ νέου ότι η Πολιτική συνυφαίνεται στενά με την Ηθική, η οποία αποτελεί την πεμπτούσια της, το τελικό αίτιό της, τον λόγο για τον οποίο ως θεσμικό σύνταγμα παρεμβαίνει διορθωτικά και τελολογικά στις λειτουργίες του κοινωνικού σώματος. Η Πολιτική προκύπτει όχι κατά τον οικείον λόγον της —μη ερμηνεύσιμη επομένως αφ' εαυτής— αλλά υπό τον όρον πραγμάτωσης μιας αξίας μεταπολιτικής ή τέτοιας που να τίθεται σ' ένα προπολιτικό — όχι με όρους που οφείλονται σε ιστορική ή πολιτιστική ανωριμότητα— επίπεδο. Έτσι, ο αρεταϊκός προσδιορισμός ή η ηθική νοηματοδότηση των νόμων ορίζεται ως καθήκον του νομοθέτη. Ενδιαφέρον μάλιστα προκαλεί το ότι, αν και αποδίδεται προτεραιότητα στην φρόνηση ως έλλογη αρετή, η αρεταϊκή σκοπούσεα εμφανίζεται εν τω συνόλω της, ώστε να μην αποκλείεται κανένα στοιχείο από την ηθική συγκρότηση του πολίτη. Για παράδειγμα, δεν θα μπορούσε να απουσιάζει η αναφορά στην αρετή της δικαιοσύνης, εξ ορισμού ως εκ της θεωρητικής σκοπούσεας των Νόμων. Ένας υλοτελής σχεδιασμός όπως είναι ο εδώ προτεινόμενος κινείται με κριτήρια και μεθόδους καθολικότητας. Οίκοθεν εννοείται ότι η ένταξη της ηθικής τελολογίας στους νόμους προϋποθέτει την εμπύωσή της και την κατανόηση της ανθρωπολογικής σημασίας της από τον νομοθέτη. Συνεπώς, πρέπει να είναι πρόσωπο όχι μόνον ιδιαίτερων προσόντων αλλά και βαθύτατων ευαισθησιών, που έχει συλλάβει το νόημα και την αναγκαιότητα της ανθρώπινης περιπέτειας. Τι έχει κατανοήσει ο νομοθέτης επί τού καθ' ημέραν πρακτέου; Ότι πρέπει να νομιμοποιήσει πολυπρισματικά το δίκαιο όχι μόνον καθ' εαυτό αλλά και εκ των έλλογων αποτελεσμάτων του, να το εξετάσει δηλαδή π. γ. και υπό τους όρους της φρόνησης, ως αρετής που έχει τις προϋποθέσεις, με τον κατά περίπτωση ρεαλισμό αναφορικά με την ευκαία πνευματικότητας, να το διεκπεραιώσει. Θα υποστηριζόταν ότι στον νομοθέτη αναγνωρίζεται μια κηδεμονευτική μέριμνα, αλλά σαφώς

de Platon, edl., « P.U.P. », Paris 1973, σσ. 31- 44. Ο J. Luccioni, αναφερόμενος στην σημασία που κατά τον Πλάτωνα πρέπει να δέπει μία πόλις, σημειώνει « Une cité, comme un individu, doit être raisonnable; c' est ce qu' elle doit souhaiter, c' est le but vers lequel doivent tendre tous ses efforts. C' est ce à quoi un législateur doit penser sans cesse quand il fixe les dispositions de la loi; son devoir primordial est d' inculquer à la cité toute la sagesse possible » (La pensée politique de Platon, σελ. 274). Η φρόνηση ή η σοφία εμπεριέχει τόσο θεωρητικό όσο και πρακτικό περιστασιαλισμό, δηλαδή αντιστοιχείς μία γενικότερη φιλοσοφική βούληση και την πολιτική εφαρμογή της.

όχι με πατερναλιστικούς επικαθορισμούς. Το βέβαιο ωστόσο είναι ότι τού έχει εκχωρηθεί η εξουσιοδοτική εκείνη επιτηδειότητα διά της οποίας δεν πραγματώνει μόνον την κοινωνικοποίηση αλλά και την ηθικοποίηση των πολιτών.

Στο ίδιο νοηματικό πλαίσιο με τα ανωτέρω σημειώνεται ότι εμπνέοντας ή διδάσκοντας ο νομοθέτης φρόνηση στα πολιτειακά συστήματα εκριζώνει, στο μέτρο του εφικτού, την αμάθεια. «Πειρατέον ταῖς πόλεσι φρόνησιν μὲν ὅσην δυνατόν ἐμποιεῖν (sc. τὸν νομοθέτην) τὴν δ' ἄνοιαν ὅ,τι μάλιστα ἐξαιρεῖν»⁶. Εδώ υποστηρίζεται ότι στους στόχους του νομοθέτη ανήκει και η γνωσιολογική βελτίωση ή η διανοητική μεταμόρφωση τῶν πολιτῶν. Ἐτσι, η φρόνηση δεν εμφανίζεται τόσο ως ηθική αλλά κυρίως ως διανοητική αρετή ή και τα δύο υπό την προοπτική της συμπληρωματικότητας. Ἡ, υπό το πρίσμα της ενότητας, ως μία γενική αξία με δύο εξειδικεύσεις αλληλοπεριχωρούμενες. Προφανώς διά της εμπέδωσής της αποκλείονται από τις πόλεις οι ενστικτώδεις αντιδράσεις, οι συναισθηματικές αμφιρρέπειες και οι ακρότητες στις οποίες οδηγούν οι εκδηλώσεις των παθῶν και ἔτσι εξασφαλίζεται ένα ορθολογικό πολιτικό υποκείμενο, ένας σύλλογος επαϊόντων. Ανεπιφύλακτα επίσης προκύπτει ότι η γνωστική κατάρτιση δεν εμφανίζεται στην παρούσα συνάφεια υπό μια εργαλειακή λειτουργία ούτε ως εφαλτήριο επαγγελματικής αποτελεσματικότητας και παραγωγικότητας. Ἡ κατασκευαστική ή η διαχειριστική πλευρά τῆς δραστηριότητας του ειδικού –όσο και αν είναι ως προς το αποτέλεσμά της σαφώς απαραίτητα– δεν φαίνεται να τίθεται στην κλίμακα των πολιτικῶν και των πολιτιστικῶν αξιῶν. Το «νοεῖν»

---

6. Πλάτ, *Νόμοι*, 688 e. Για την σχέση της αρετῆς με την γνώση, βλ. ενδεικτικά Υ. Brès, *La Psychologie de Platon*, σσ, 45-68. Το ότι η φρόνηση ευρίσκεται στο ίδιο αρεταϊκό σύμπλεγμα με την δικαιοσύνη την καθιστά καίριας σημασίας για τον προσδιορισμό της φιλοσοφίας του δικαίου. Αποπειρώμενος ο J. Luccioni να διατυπώσει έναν συνθετικό ορισμό της φρόνησης, παρατηρεῖ τα ακόλουθα: «En quoi consiste cette φρόνησις? Il s'agit bien ici d'une intelligence raisonnable, d'une sagesse pratique, d'une raison toute entière appliquée à ce qui est réel et tournée vers les réalisations. C'est dans le même sens que Platon emploie le mot φρόνησις dans ce passage de l'*Euthudème* (281 b) où il montre que les autres biens ne sont d'aucune utilité sans la raison et la sagesse, ἄνευ φρονήσεως καὶ σοφίας. Cette φρόνησις est toute proche de la σωφροσύνη. Elle enseigne à avoir le souci de la mesure et à tenir pour vrai le mot d'Hésiode pour qui la moitié est souvent plus que le tout, c'est - à dire que souvent ce qui est modéré l'emporte sur ce qui est immodéré, comme le meilleur sur le moins bon *Lois* (690 e)» (*La pensée politique de Platon*, σελ. 274).

αναφέρεται κυρίως σε μία επιστημονική εμβάθυνση της περιοχής με την οποία ο κάθε πολίτης ασχολείται. Παράλληλα, συνδέεται με τον πρακτικό λόγο και όχι με τον ποιητικό - εργαλειικό και έτσι αφίσταται των ωφελμιστικών προοπτικών. Λαμβάνοντας υπόψη μας μάλιστα τις γενικότερες θέσεις του Πλάτωνα, θα υποστηρίξουμε ότι μέσω της φρόνησης προτίθεται να δείξει το πώς θα εξασφαλισθούν εδραία επιχειρήματα και έλλογες αποφάσεις στα πρακτικά ζητήματα. Η φρόνηση έχει τους όρους για να οδηγήσει σε διαλόγους υψηλής, ως προς τις διαδικασίες και τις στοχεύσεις, τάξης.

Κατά προέκταση των παρατεθέντων και υπό ένα οιονεί ανταποδοτικό πρίσμα, σημειώνεται ότι οι πολίτες έχουν χρέος να υπακούουν στους άρχοντες και στους νόμους εκείνους που διακρίνονται από φρόνηση. «...τούτο ἄνοιαν προσαγορεύω, πόλεως τε, ὅταν ἄρχουσι καὶ νόμοις μὴ πείθῃται τό πλῆθος... »⁷. Στην προτρεπτική αυτή πρόταση το καθήκον των πολιτών απέναντι στα διοικητικά - νομοεκτελεστικά όργανα δεν ορίζεται υπό τις δεσμεύσεις που θέτει ένα δεσποτικό σύστημα, αλλά υπό τις τελολογικές προοπτικές μιας πεφωτισμένης, έλλογης και αρεταϊκής εξουσίας. Η αφιέρωσή τους στο θεσπισμένο νομοθετικό πλαίσιο και στους φορείς του εξαρτάται απολύτως από την ηθική ποιότητα και την ορθολογική φερεγγυότητα που ήδη διαπιστώσαμε ότι, μετασχηματιζόμενες σε πολιτικές προβολές, εκφράζουν τις τεκμηριωμένες αξιακά ή ηθικά αιτιολογημένες δραστηριότητές τους, από το αν εμφανίζονται δηλαδή με αντικεμενικά δεδομένα ως δυνάμεις μεταμορφωτικές της ανθρώπινης ύπαρξης εν τω συνόλω της. Από μια τέτοια αφιέρωση αποκλείονται ο φόβος και η παθητικότητα και της αναγνωρίζονται η συνειδητοποίηση των ενεργειών και των επιλογών. Το έμφρονο πολιτικό σύστημα λειτουργεί ως η εγγυημένη βάση, ώστε να έχουν νόημα και τελικό πνευματικό στόχο οι δραστηριότητες των πολιτών και προφανώς οι μεταξύ τους σχέσεις. Η αμοιβαιότητα μεταξύ πόλης και πολίτη εδράζεται όχι σ' ένα κοινωνικό

7. Πλάτ., *Νόμοι*, 689 b. Ήδη όμως στην αρχή του εδαφίου ο Αθηναίος φιλόσοφος έχει προσδώσει ευρύτερες διαστάσεις στο ζήτημα, χαρακτηρίζοντας ως άνοια και την ακόλουθη περίπτωση: «Όταν οὖν ἐπιστήμαις ἢ δόξαις ἢ λόγῳ ἐναντιῶμαι τοῖς φύσει ἀρχικρῖς, ἢ ψυχῇ». Εδώ θα μπορούσε άνετα να υποστηριχθεί ότι τίθενται οι βάσεις για την θεωρία περί του φυσικού δικαίου. Πρβλ. Gt. Vlastos, *Πλατωνικές μελέτες*, μετ. Ι. Αρζόγλου, εκδ. «Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας», Αθήνα, 1994, σ. 207. Στο εν λόγω ζήτημα θα επανέλθουμε κατά την διατύπωση των συμπερασμάτων μας.

συμβόλαιο προσαρμογής και συμβιβασμού αλλά ανώτατων αντικειμενικών και προσωπικά βιωμένων συγχρόνως αξιών. Σημειωτέον ότι στα εδάφια που εδώ επεξεργαζόμαστε αναδεικνύονται τρία εννοιολογικά πολιτικά επίπεδα: α) ο νόμος, β) το κράτος δικαίου και γ) το δίκαιο ως έλλογη αρετή. Στον νόμο αποδίδεται η ιδιότητα μιας κανονιστικότητας γενικής ισχύος, η οποία χρειάζεται ωστόσο την γενική συναίνεση. Εάν την εξασφαλίσει σε επίπεδο συνειδητότητας και όχι σύμβασης, τότε αποτελεί έκφραση μιας διϋποκειμενικής και συγχρόνως υπερποκειμενικής προθετικότητας. Είναι ο νομιμοποιημένος και ιστορικοποιημένος πρακτικός Λόγος, ο οποίος όχι μόνον συγκροτεί κράτος θεσμικά ακριβές αλλά και καθίσταται εξελικτικά εσωτερικό γεγονός των δρώντων πολιτών. Βεβαίως και η αντίστροφη πορεία θα μπορούσε να ακολουθηθεί, στην περίπτωση που ο αρεταϊκός κόσμος των ιδιωτών μετεξελίσσεται σε νόμο των πολιτών, με την διαμεσολάβηση διοικητικών μορφωμάτων.

Β. Ιεραρχικές διαστρωματώσεις στο πλαίσιο του πολιτικού συστήματος

Ωστόσο, στο σημείο αυτό ο Πλάτων αναπροσαρμόζει τον θεωρητικό προγραμματισμό που είχε αναλάβει και στρέφει την ανάλυσή του σε μία πραγματικότητα ορατή στους πολιτικούς σχηματισμούς της εποχής του και έτσι καθιστά το κείμενό του περισσότερο ρεαλιστικό, τουλάχιστον ως προς τις διαπιστώσεις του. Έχει σημασία να ερμηνεύσουμε τις αιτίες τής εν λόγω παρεμβολής και να εξετάσουμε το κατά πόσον συνυφαίνεται με τις θέσεις που αναπτύσσει περί νομοθέτου. Ωστόσο, όπως θα διαπιστώσουμε, ο ίδιος προσφέρει στον υποψιασμένο ερευνητή εφιαλτήρια, υπό τον τύπο τουλάχιστον του εντοπισμού ορισμένων αντιθέσεων ανάμεσα στο ευκαίιο και στο ισχύον, για να κατανοήσει την εν λόγω αναπροσαρμογή. Κατά την επεξεργασία λοιπόν των κριτηρίων που θεμελιώνουν, σε επίπεδο και συγκεκριμένο και εν μέρει επιδιωκτέο, την αρχή περί ιεραρχικής δόμησης ή διαστρωμάτωσης της πολιτείας, αναφέρεται ότι στο εσωτερικό της πρέπει ή είναι αναπόφευκτο -ή με το να ισχύουν και οι δύο εκδοχές, θα προσθέταμε, εφόσον στο κείμενο υπάρχει ο όρος «ἀναγκαῖον»- να υπάρχουν άρχοντες και υπήκοοι, εξουσιάζοντες και εξουσιαζόμενοι, ελεγκτές και ελεγχόμενοι σύμφωνα με τις ακόλουθες εξειδικευμένες κατά περίπτωση σχέσεις:

α) Ισχύει η εξουσία των γονέων απέναντι στους απογόνους τους. Εδώ προβάλλονται το οικογενειακό κριτήριο της διαδοχής της μιας γενεάς από την επόμενη

της και οι επικαθορισμοί που προκύπτουν από τις εκάστοτε προϋπάρχουσες κατευθυντήριες αρχές, –περί της, ακόμη και οργανικής έστω, ανάδυσης του ύστερου από το πρότερον–, σύμφωνα με το οποίο οι γονείς λειτουργούν ρυθμιστικά και κανονιστικά απέναντι στα τέκνα τους, προφανώς με βάση την ωριμότητα που απορρέει από την εμπειρία τους ή τα εφόδια που εξασφαλίζουν στους φυσικούς κληρονόμους τους. Η εν λόγω σχέση δεν λειτουργεί και αντίστροφα. Πρόκειται για μια ηλικιακή προτεραιότητα εντός του ιδίου πρωτοκυττάρου κοινωνικού μορφώματος, η οποία φέρει στο προσκήνιο αναγκαστικές εξαρτήσεις και ετεροκαθορισμούς, τουλάχιστον αφετηριακά, κατά την πρώτη περίοδο της ηλικιακής και πνευματικής ανάπτυξης των τέκνων, μη υπερβάσιμους.

β) Ισχύει η εξουσία των ευγενών απέναντι στους μη ευγενείς. Εδώ προβάλλεται το κοινωνικό – ταξικό κριτήριο, σύμφωνα με το οποίο οι πολίτες ιεραρχούνται μεταξύ τους με βάση μία παραδοσιακή ή εθιμική αλλά σαφώς μη διϋλισμένη με όρους πολιτικής ορθολογικότητας διάκριση γένους ή αίματος, η οποία κατ' επέκταση ορίζει πολλαπλές σχέσεις ελέγχου και εξάρτησης. Η εν λόγω ιεράρχηση αναδύεται στο προσκήνιο από –ενίοτε ασαφείς– τίτλους τιμής που αντλούνται από μια κανονιστικότητα μη αιτιολογημένα διαμορφωμένη, από την οποία αποκτούν και την νομιμότητα της διάρκειάς τους σε αναγωγικό στο παρελθόν βάθος και σε προοπτική χρόνου ή της αξιοπιστίας τους σε αναθέσεις πολιτικών αρμοδιοτήτων. Πρόκειται προφανώς για εξουσία που καταλύει την αξιοκρατία και τις δημοκρατικές επιλογές και αναγνωρίσεις. Παράλληλα, με το να αποτρέπει την πολιτική-κοινωνική-οικονομική αλλαγή, αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την εξέλιξη του πολιτισμού, εφόσον αποτελεί αντιδραστική δύναμη απέναντι στις όποιες διαρθρωτικές αλλαγές προτείνονται. Μια μετριοπαθής πρόταση εναλλακτικά θα μπορούσε να διατυπωθεί, ότι στην τάξη των ευγενών ο Πλάτων αποδίδει και ηθικά χαρακτηριστικά, τα οποία προέκυψαν από την ώριμη και συνειδητή σχέση τους με τον αξιακό κώδικα. Όταν, προσεγγίζοντας με ένα αυστηρό φιλολογικό κριτήριο τον όρον «ευγενής», θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι εννοεί τον μετέχοντα στον κώδικα αξιών, εκδοχή όχι όμως ιδιαίτερα ισχυρή για την εδώ θεματική συνάφεια.

γ) Ισχύει η εξουσία των ηλικιωμένων απέναντι στους νεότερους. Εδώ προβάλλεται το ηλικιακό κριτήριο, το οποίο θεωρείται ότι καθορίζει, και ποσοτικά και ποιοτικά, τον βαθμό κατοχής της σοφίας καθώς και της νηφάλιας και ώριμης αντιμετώπισης των καταστάσεων που προκύπτουν. Αποτιμάται ότι ο προκεχω-

ρημένος στην ηλικία έχει αποκτήσει τις προϋποθέσεις και την εγκυρότητα, που του εξασφαλίζουν οι πολλαπλές και με συνθετικό τρόπο αξιοποιούμενες εμπειρίες του, να διατυπώνει συμβουλές και να προτείνει λύσεις και ουσιαστικά να είναι ο κύριος μοχλός –έστω και ανεπαισθήτως– των συλλογικών αποφάσεων. Παράλληλα, μπορεί να είναι ο αποτιμητής επί των ηθικών ζητημάτων και άρα η πηγή ερμηνείας και διαμόρφωσης του αξιολογικού ζητήματος. Προφανώς τα ανωτέρω θα στηρίζονται και στο ότι η κοινωνία αναγνωρίζει στο πρόσωπό του τον πολίτη που είναι απαλλαγμένος, εξαιτίας των εκλογικεύσεων στις οποίες βαθμιαία έχει προβεί, από τα πάθη ή που τα έχει περιορίσει. Και εδώ ωστόσο θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι εξελίξεις δεν εξασφαλίζουν χώρο ανάδειξής τους. Η κοινωνία είναι αγκυλωμένη σε πάγιες και τυπικά επαναλαμβανόμενες διακρίσεις, εντός των οποίων ασφυκτιά η εκάστοτε νέα γενιά, έως ότου αντικαταστήσει την προηγούμενή της σε επίπεδο ισχύος, αποφάσεων και προτροπών. Αλλά τότε δεν θα είναι πλέον νέα και θα τροφοδοτεί, ή έστω θα αναπαράγει, τον ισχύοντα συντηρητισμό. Και εδώ πάντως δεν μπορεί να τεθεί στο περιθώριο η εναλλακτική πρόταση, να συνδέει δηλαδή ο Πλάτων την ηλικία με μια ολοκλήρωση των αντιλήψεων αναφορικά με την ποιοτική λειτουργία του πολιτικού συστήματος.

δ) Ισχύει η εξουσία των κυρίων απέναντι στους δούλους. Εδώ προβάλλεται κυρίως το πολιτικό –και ευρύτερα πολιτειακό– κριτήριο διάκρισης και θεσμοθετημένης ιεράρχησης, το οποίο «ευδοκίμωσε» με ποσοτικές και ποιοτικές ποικιλίες, ανάμεσα σε πολίτες και σε μη πολίτες, όπου οι σχέσεις ελεύθερου και μη ελεύθερου που διαμορφώνονται –και μάλιστα χωρίς αντιστροφή τους ως προς τις ανθρωπολογικές ιδιότητες, και αναλόγως ως προς τα πρόσωπα που συνιστούν τους φορείς τους και από τις οποίες τα ίδια ως δρώσες παρουσίες κατηγοριακά επικαθορίζονται –συγκροτούν το δουλοκτητικό σύστημα. Στο αμετάθετο πλαίσιο ενός τέτοιου κοινωνικών ιεραρχήσεων συστήματος, η πολιτική αρμοδιότητα των κυρίων αποτελεί την μόνη βάση για την λήψη αποφάσεων και για την διαμόρφωση των προοπτικών σχεδιασμού των θεσμικών κατοχυρώσεών του. Ο δούλος ουσιαστικά είναι ως προς τις πρωτοβουλίες αδρανής και δεν μετέχει στην συνταγματική πλαισίωση ή θωράκιση της πόλης ούτε επίσης στην διαμόρφωση των πολιτικών αξιών. Θα λέγαμε λοιπόν ότι με την ανωτέρω διάκριση οι πολιτικές αξίες περιορίζονται ως προς την θεωρητική διατύπωσή τους και πρακτική εφαρμογή τους σ' έναν αυστηρά διαμορφωμένο κύκλο πολιτών, σε σχέση με τον οποίο νομιμοποιούνται και αποκτούν θεσμική και άρα αναπαραγωγική της επι-

βολής τους επικράτηση. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραθεωρήσουμε ότι σε σχέση με τα υπόλοιπα κράτη της αρχαιότητας η Ελλάδα είχε επιτελέσει ριζοσπαστικές καινοτομίες στον τομέα των πολιτικών διακρίσεων και είχε εισαγάγει ένα νομοθετικό πλαίσιο με ανθρωπιστικούς όρους απέναντι στους δούλους.

ε) Ισχύει η εξουσία των πιο δυνατών απέναντι στους πιο αδυνάτους, σχέση που χαρακτηρίζεται από τον Πλάτωνα ως τυραννική. Εδώ προβάλλεται το κριτήριο της ατομικής ισχύος, το οποίο, αναλόγως με το πλαίσιο αναφοράς του, μπορεί να στηρίζεται είτε σε σωματικά είτε σε οικονομικά δεδομένα είτε στα προνόμια που εξασφαλίζει ένα οικογενειακό περιβάλλον ή ένα γένος με δυνατότητα παρέμβασης στο πολιτικό γίγνεσθαι. Οι πιο αδύνατοι δεν διαθέτουν καμιά προοπτική αντίστασης στα όσα τους επιβάλλονται ούτε κατάθεσης των προσωπικών αντιλήψεών τους. Η επιβολή του πιο ισχυρού διαμορφώνει καταστάσεις μόνιμης κυριαρχίας και οικοδομεί αποτρεπτικά αμυντικά –ή ακόμη και δυναστικά επιθετικά– συστήματα αναφορικά με οιαδήποτε αναγνώριση δικαιωμάτων στους πιο αδυνάτους. Η ανωτέρω σχέση ορθώς χαρακτηρίζεται εδώ ως τυραννική, διότι στηρίζεται και στην σωματική βία και στον οικονομικό έλεγχο, ποσοτικού τύπου επικαθορισμοί που διαμορφώνουν συνθήκες πολιτικού ή προσωπικού εξανδραποδισμού και εξωθεσμικών ολοκληρωτικών παρεμβάσεων. Έχουμε τις προϋποθέσεις μάλιστα να υποστηρίξουμε ότι ο Αθηναίος φιλόσοφος την προσεγγίζει και ηθικά και πολιτικά με απαξιωτικό τρόπο, αν λάβουμε υπόψη μας την συστηματική κριτική που ασκεί στο πολίτευμα της τυραννίας στο ένατο βιβλίο της *Πολιτείας*. Η διαλεκτική μιας δυναμικής-συλλογικής συναίνεσης δεν εξασφαλίζει εδώ περιθώρια ανάπτυξής της. Και η εν λόγω μάλιστα διευρυμένη διαβούλευση εκλαμβάνεται όχι υπό την έννοια της κοινωνικής–οικονομικής-πολιτικής εξισορρόπησης συμφερόντων, διότι εξ ορισμού μία τέτοια προοπτική αποκλείεται στους *Νόμους*. Διαλεκτική σημαίνει εσωτερική συνεννόηση αυτόνομων και συγχρόνως συλλογικών ως προς τον αξιακό κώδικα και την νοοτροπία υποκειμένων, η οποία οδηγεί στην συνάντηση των επιμέρους ερμηνευτικών προσεγγίσεων διά της αυθυπέβασής τους. Δεν πρόκειται πάντως επ' ουδενί για κατάργηση των ιδιαιτεροτήτων αλλά για προβολή των επικοινωνιακών δυνατοτήτων τους. Σε όλους τους διαλόγους του ο Πλάτων είχε αναδείξει την ανωτέρω θέση, και μάλιστα με όρους κανονιστικούς. Στην περίπτωση λοιπόν της ισχύος των δυνατών, η δικαιοσύνη ως ποιοτική πολιτική αξία στερείται οιασδήποτε προοπτικής για διορθωτική κίνηση. Επομένως, όχι μόνο αποκλείεται το κράτος δικαίου αλλά

και τίθενται στο περιθώριο οι συζητήσεις για αρχές του δικαίου. Ενδεχομένως εδώ να ασκείται κριτική ή ακόμη και αξιολογική απόρριψη των θέσεων εκείνων των στοχαστών που, ερμηνεύοντας την κοινωνική πραγματικότητα υπό καθαρά εμπειριστικούς όρους, θεωρούν ως επικρατούν και φυσιολογικό δίκαιο αυτό του ισχυροτέρου. Μία τέτοια ερμηνεία ωστόσο αποκλείει από το δίκαιο την δυνατότητα του αυτοορισμού του και της ένταξής του σε εδραία κατηγοριακά σχήματα. Ήδη μάλιστα εκδοχές τής ανωτέρω άποψης είχε θέσει ο Πλάτων προς συζήτηση και κριτική στο πρώτο βιβλίο της *Πολιτείας* και είχε αναδείξει τον ακραία αμοραλιστικό χαρακτήρα τους.

Η κριτική άποψη του J. Habermas που θα παραθέσουμε πιστεύουμε ότι φωτίζει το για ποιούς λόγους επέρχεται ο αποκλεισμός του φιλελεύθερου πολιτικού συστήματος με βάση τις ανωτέρω διακρίσεις-ιεραρχήσεις: «Αν το σύστημα των δικαιωμάτων εξηγεί τους όρους υπό τους οποίους οι πολίτες μπορούν να συγκροτούν μια ομοσπονδία ελεύθερων και ίσων δικαιϊκών εταίρων, τότε η πολιτική καλλιέργεια ενός πληθυσμού εκφράζει το πώς αυτός ο πληθυσμός αντιλαμβάνεται διαισθητικά, στο ιστορικό πλαίσιο της βιοτικής του συνθήκης, το σύστημα των δικαιωμάτων. Οι αρχές του κράτους δικαίου μπορούν να καταστούν η προωθητική δύναμη του δυναμικά ιδωμένου σχεδίου της πραγμάτωσης μιας ομοσπονδίας αποτελούμενης από ελεύθερους και ίσους εταίρους μόνον εάν έχουν μια τέτοια θέση στο πλαίσιο της ιστορίας ενός έθνους πολιτών, ώστε να συγκροτούν μια ενότητα με τα κίνητρα και τα φρονήματά τους» (*Το πραγματικό και το ισχύον*, σσ. 254-255). Να σημειώσουμε, εντελώς παρενθετικά, ότι ο προσεκτικός αναγνώστης μπορεί να διαπιστώσει ότι η σχέση της ελευθερίας με την ενότητα συνιστά το σημείο επί του οποίου ακονίζεται, με επικίνδυνες αλλά τελεσφορούσες συλλογιστικές ακροβασίες, ο πολιτικός σχεδιασμός των *Νόμων* στο σύνολο και των δώδεκα βιβλίων. Ο Πλάτων στο όγδοο και στο ένατο βιβλίο της *Πολιτείας* είχε δείξει το πώς οι εκτροπές της ελευθερίας σε αυθαιρεσία οδηγούν σε εκφυλισμό της δημοκρατίας και στην ανάδειξη των γενετικών όρων διαμόρφωσης της τυραννίας.

στ) Ισχύει η εξουσία του σοφού απέναντι στον αμαθή, η οποία χαρακτηρίζεται ως η κατεξοχήν ανώτερης αξίας. Εδώ προβάλλεται το κριτήριο του μορφωτικού επιπέδου, σύμφωνα με το οποίο ορίζονται στην αυθεντική διάστασή τους η αρμοδιότητα, η επιτηδειότητα, η ειδικευση και η κατάθεση προτάσεων - λύσεων για τρέχοντα ζητήματα και η ανάδειξη προοπτικών. Πρόκειται για την αντίστροφη

μορφή εξουσίας συγκριτικά με την προηγούμενη. Ο ειδικός διαθέτει το διαγνωστικό και πολλάκις το ερμηνευτικό κριτήριο αναφορικά με το τι συμβαίνει και με το τι απαιτείται την κάθε στιγμή. Λειτουργεί ως ο ερευνητικός ανατόμος των όσων τεκταίνονται ή αποτελούν διαμορφωμένες συνθήκες και έτσι ανταποκρίνεται και στις ρεαλιστικές δεσμεύσεις που θέτει η αντικεμενική θεώρηση της πραγματικότητας. Εάν λοιπόν υπάρχει προοπτική για έναν έλλογο σχεδιασμό των πολιτικών ζητημάτων, επόμενο είναι να αναζητούνται οι καθ' ύλην επαΐοντες, οι οποίοι διαθέτουν, συγκριτικά ως προς τους άλλους, στον ανώτατο βαθμό την ικανότητα ανάλυσης και αξιολόγησης. Έτσι, καθίστανται ρυθμιστές του πολιτικού γίγνεσθαι επί τα βελτίω. Στο ανωτέρω πλαίσιο πάντως η μορφή εξάρτησης και εξουσίας που ισχύει όχι μόνον ανταποκρίνεται σε αξιολογικά κριτήρια αλλά και λειτουργεί προς ωφέλειαν των αδυνάτων. Άρα, αυτοϋπερβαίνεται διά της εργαλειακής και μόνον χρήσης της ως προς τις στοχεύσεις ενός ανώτερου πολιτικού συστήματος. Εξάλλου, έμμεσα αναγνωρίζεται ότι ο επαΐων, λόγω ακριβώς του αξιακού συστήματος που υιοθετεί ως μορφωμένος πολίτης, δεν επιχειρεί να διακινήσει δικτατορικά την εξουσία του. Η μόρφωση συνιστά ποιοτική αξία και ως τέτοια εξακτινώνεται θεραπευτικά και με προωθητικούς μετασχηματισμούς προς το κοινωνικό σώμα. Ήδη από τους πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνα η εν λόγω θέση είναι ρητή και εκφάινεται στις ακραίες διατυπώσεις της με την θεωρία περί φιλοσόφου-βασιλέως στην *Πολιτείαν*. Στην αποκλειστική έναντι του ευτελισμού ατμόσφαιρα που έχει δημιουργήσει η παρατεθείσα μορφωτική διάκριση υποστηρίζεται επίσης ότι είναι φυσιολογικό να ασκεί στα άτομα την εξουσία ο νόμος όχι με την βία αλλά με την οικεία τους κατά προαίρεσιν αποδοχή των αρχών του. Εδώ προβάλλεται το φιλελεύθερο-δημοκρατικό κριτήριο, σύμφωνα με το οποίο η πολιτεία στηρίζεται σε ενεργούς και συνειδητούς πολίτες και όχι σε απαθείς και ανυποψίαστους υπηκόους. Ως πολιτική αξία ορίζεται η συμμετοχή —η οποία στις προεκτάσεις της οδηγεί στην αμοιβαιότητα— και όχι η αποχή ή ο καταναγκασμός. Σε τέτοιες πολιτικές συνθήκες τίθεται εκποδών ο φόβος και έρχονται στο προσκήνιο οι ελεύθερες επιλογές και η άνεση των κινήσεων, που, ούτως ή άλλως, είναι συντελεστικές και της πολιτιστικής ανάπτυξης. Ο πολίτης αισθάνεται ότι διαμορφώνει υπεύθυνα το πολιτικό μέλλον του και ότι δεν εξαρτάται από εξωτερικά και ενδεχομένως μη υποκεείμενα στην αντίληψή του και ανεξέλεγκτα εξωθεσμικά κέντρα αποφάσεων. Το ότι οι συνθήκες πολιτικού φιλελευθερισμού και ανάδειξης —σεβασμού των προσωπικών προτιμήσεων των πολι-

τών συνδέονται με την αξιολογική πρόταξη της μόρφωσης εκτιμούμε ότι δεν είναι μια κανονιστική πρόταση που πρέπει να θεαθεί υπό τον τύπο μιας παραθετικής ακολουθίας. Είναι μια δυναμική προώθηση πολύ ευρύτερη. Η πνευματική καλλιέργεια που υπονοείται ή που λειτουργεί ως υπόστρωμα είναι το στοιχείο που εξασφαλίζει σχέσεις πολιτικής εμπιστοσύνης ανάμεσα στους άρχοντες και στους αρχόμενους, αφού τα κυρίαρχα κριτήρια στον πολιτικό στίβο είναι τα ποιοτικά και όχι τα ιδιοκτησιακά. Εδώ αποκλείεται οιαδήποτε περίπτωση πολιτικού και προσωπικού εξανδραποδισμού και εμμέσως βεβαίως η πρόταξη του χρήματος ως αξιακού μοντέλου στοχεύσεων. Άρα, οι ανωτέρω δύο παράγοντες του πολιτικού συστήματος λειτουργούν συνθετικά, στο πλαίσιο μιας αμοιβαίας συμπληρωματικότητας. Παράλληλα, οδηγούν την διαστρωμάτωση την οποία ορίζουν με την θέση που αντιστοιχώς κατέχουν σε τέτοιο επίπεδο, ώστε να θεωρείται αναγκαία μόνον για την ποιοτική διεύρυνση του πολιτικού συστήματος και έτσι να αιτιολογείται και ηθικά.

Οι απόψεις του J. Habermas που θα παραθέσουμε αναφορικά με την θέση της ηθικής σ' ένα σύστημα κανονιστικό με διαλεκτικές –και αναστοχαστικές, θα προσθέταμε– διαστάσεις πιστεύουμε ότι ερμηνεύουν σε ικανό βαθμό τις εδώ διαστρωματώσεις του Πλάτωνα: «Κατά την ερμηνεία της διαλογικής ηθικής, οι ηθικοί κανόνες μπορούν να εμφανίζονται με μία καθαρή γνωστική αξίωση ισχύος, επειδή με το αξίωμα της καθολικότητας προβάλλει ένας επιχειρηματολογικός κανόνας που επιτρέπει την ορθολογική απαίτηση ηθικοπρακτικών ερωτημάτων. Και οι δικαιοί κανόνες εγείρουν, παρά το περιορισμένο πεδίο της ισχύος τους, την αξίωση να συμφωνούν με τους ηθικούς κανόνες, να μην προσκρούουν δηλαδή σ' αυτούς» (Το πραγματικό και το ισχύον, σελ. 221). «Η συζήτηση των λειτουργικών συστημάτων δεν πραγματεύεται πλέον, εν αντιθέσει προς την επικοινωνιακή πρακτική των πολιτών, κανόνες, αξίες και ενδιαφέροντα– περιορίζεται μάλλον στον γνωστικό σκοπό της αυτοαναφορικής καθοδήγησης της συστημικής γνώσης. Η ανταλλαγή των ειδημόνων που πληροφορούν ο ένας τον άλλον για τους τρόπους εργασίας των εκάστοτε λειτουργικών τους πεδίων σκοπό έχει να υπερβεί την ειδική τύφλωση από την οποία πάσχουν τα αυτοαναφορικά πραξιακά συστήματα» (ό.αν., σελ. 461). Εν άλλους λόγους: Το ορθολογικό κριτήριο που προβάλλεται ως βάση εξουδετέρωσης των συσκοτισμένων και μη πολιτικά λειτουργουσών συνειδήσεων ανάγεται σε αναγκαιότητα που αναδεικνύεται διά των επαϊόντων, προσώπων ιδιαίτερα προσφιλών στο δίδυμο Σωκράτη-Πλάτωνα. Στη

μειωτέον, επίσης, ότι οι αυτοαναφορές ως επαναληπτικές αυτοπραγματώσεις ενός περιορισμένου πεδίου πολιτών τίθενται στο περιθώριο ενός πολιτικού συστήματος που στοχεύει στην όλο και περαιτέρω βελτίωσή του, σε καθολική, ει δυνατόν, κλίμακα. Κατά βάση έρχεται στο προσκήνιο ένας διευρυμένος πρακτικός Λόγος, στον οποίο οι αξίες ενέχουν εν ταυτώ και ηθικό και πολιτικό χαρακτήρα. Ή, επιχειρείται να αναδειχθούν οι ηθικές έννοιες σε κλίμακα κράτους.

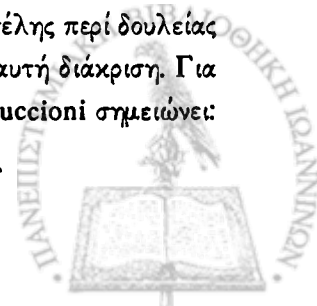
ζ) Ισχύει η εξουσία του πολίτη εκείνου που επιλέγει ο κλήρος για πολιτική διοίκηση. Εδώ προβάλλεται ως πιο δίκαιη πολιτική πράξη η κλήρωση, προκειμένου να αποφεύγονται οι ποικίλες εξαρτήσεις συγγένειας, γνωριμίας και συμφέροντος. Θα προσθέταμε ότι τα κριτήρια που επικρατούν ως προς τις πολιτικές επιλογές είναι το συγκριτικό αναφορικά με το ποια μέθοδος είναι προτιμητέα και το συντηρητικό αναφορικά με τις δυνατότητες δραστηριότητας των θεσμικών προσώπων, διότι διά της εφαρμογής τους παρέχουν ασφάλεια, αν όχι για την κατάκτηση του μείζονος, τουλάχιστον για την προστασία από την εκτροπή σε παθογενείς εδισμούς. Σταθμίζονται οι ισορροπίες που προκύπτουν από την συνύπαρξη θετικών και αρνητικών δεδομένων από την εν λόγω πράξη εκλογής και αναλόγως διαμορφώνεται το θεσμικό πλαίσιο. Έτσι, εκτιμάται ότι με την κλήρωση αποφεύγονται ο παραγοντισμός και η συγκρότηση ομάδων ή συντεχνιών που επιδιώκουν, διά της μόνιμης κατοχής της εξουσίας, το οικείο συμφέρον σε βάρος του κοινού. Το μέτρο λειτουργεί προληπτικά, ώστε να αποφεύγονται οι εκ των υστέρων επώδυνες, λόγω των εντάσεων που προκαλούν, ανακατασκευαστικές παρεμβάσεις. Επιλέγεται λοιπόν ο κίνδυνος της κατάλυσης ή του περιορισμού της αξιοκρατίας, προκειμένου να εξασφαλισθεί το έλασσον της πολιτικής νομιμότητας και διαφάνειας. Σημειωτέον πάντως ότι το καθεστώς της κλήρωσης ενεργοποιεί βαθμούς ετοιμότητας των πολιτών και τους θέτει ενώπιον της ενδεχόμενης ανάληψης καίριων πολιτικών ευθυνών, ανά πάσα στιγμή και αιφνιδιαστικά. Ένα τέτοιο καθεστώς πάντως ορίζεται με ρεαλιστικά κριτήρια αμεσότητας και δεν αναλαμβάνει τις ευθύνες που θέτει ο περφεξιονιστικός ιδεαλισμός του απολύτου, δηλαδή η επιλογή εξουσίας από τους κατά τεκμήριο –και εγκύρως αποδεδειγμένους ως– αξιότερους. Ο Πλάτων πλέον δεν ερωτοτροπεί τόσο έντονα με την θεωρία του περί του φιλοσόφου-βασιλέως της Πολιτείας. Εκτυλίσσει έναν ρεαλιστικό λόγο με εφελτήριο το επίκαιρον. Ενδέχεται λοιπόν να θεωρείται ότι η αντικειμενική αποτίμηση των αξιότερων δεν ανήκει στον ορίζοντα του μονίμως εφικτού. Παρενθετικά πάντως πρέπει να σημειωθεί ότι σε άλλα

σημεία του έργου το πρόβλημα επιλύεται υπό ένα μετριοπαθές ιδεαλιστικό πρίσμα, αφού τονίζεται ότι πρέπει να ορισθεί ένα σώμα ειδικών εκλεκτόρων, που θα επιλέγει τους κατεξοχήν προβεβλημένους ανάμεσα στους άξιους. Οι *Νόμοι* κυρίως είναι μια ερευνητική - διαλεκτική πραγματεία και υπερβαίνουν την ενίοτε αξιωματική συγκρότηση της *Πολιτείας*. Κατά την εκτίμησή μας, οι πλατωνικές θέσεις περί κλήρωσης –άρα και περί του εφικτού της καθολικής συμμετοχής στα θέσμια– άνετα τίθενται σε συγκριτική συνεξέταση με εκείνες του Αριστοτέλη περί πολιτικής ισότητας⁸. Εδώ πάντως τονίζεται από τον Πλάτωνα ότι η κλήρωση αποτελεί μέθοδο επιλογής που είναι αρεστή στους θεούς και έτσι εκ νέου οι μεταφυσικές προτυπώσεις των πολιτικών διαδικασιών επικυρώνονται. «Ἄρχοντας δέ δὴ καὶ ἀρχόμενοι ἀναγκαῖον ἐν ταῖς πόλεσιν εἶναι που ... Ἄρ' οὐχὶ ἐν μὲν τό τε πατρός καὶ μητρός καὶ ὄλως γονέας ἐκγόνων ἄρχειν ἀξίωμα ὀρθόν πανταχοῦ ἂν εἴη; –Καὶ μάλα–. Τούτω δέ γε ἐπόμενον γενναίους ἀγεννῶν ἄρχειν. Καὶ τρίτον ἔτι τούτοις ξυνέπεται τό πρεσβυτέρους μὲν ἄρχειν δεῖν, νεωτέρους δέ ἄρχεσθαι– Μᾶλλα γε ἀναγκαίαν ἀρχὴν εἴρηκας ... Τέταρτον δ' αὖ δούλους μὲν ἄρχεσθαι, δεσπότας δέ ἄρχειν... Πέμπτον, τόν κρείττονα μὲν ἄρχειν, τόν ἥττω δε ἄρχεσθαι... Τό δέ μέγιστον ἀξίωμα ἕκτον ἂν γίγνοιτο, ἔπεσθαι μὲν τόν ἀνεπιστήμονα κελεῦον, τόν δέ φρονούοντα ἡγεῖσθαι τε καὶ ἄρχειν... σχεδὸν οὐκ ἂν παρὰ φύσιν ἔγωγε φοίην' γίγνεσθαι, κατὰ φύσιν δε τὴν τοῦ νόμου ἐκόντων ἀρχὴν ἀλλ' οὐ βίαιον πεφυκυῖαν... Θεοφιλῆ δε γε και εὐτυχῆ τινά λέγοντες ἐβδόμην ἀρχὴν εἰς κληρον τινὰ προάγομεν καὶ λαχόντα μὲν ἄρχειν, δυσκληροῦντα δέ ἀπιόντα ἄρχεσθαι τό δικαιοτάτον εἶναι φάμεν»⁹

8. Βλ. ενδεικτικά *Πολιτικά*, Γ', 1281 a- 1282 a.

9. Πλάτ., *Νόμοι*, 689 e- 690 c. Για την σχέση εξάρτησης κυρίου και δούλου, ο Gt. Vlastos σημειώνει: «Δύσκολα βρίσκεται στη γραμματεία του 5^{ου} αιώνα περίπτωση εμφάνισης της λέξης με τη σημασία που της δίνει ο Πλάτων, δηλαδή της ενάρετης, φιλικής και χαρούμενης υποταγής σε μια θεσμοθετημένη εξουσία, χωρίς κανέναν αρνητικό συνειρμό εξαναγκασμού και ταπείνωσης. Πάντως, η ευχάριστη σημασιολογική διάσταση που προσθέτει ο Πλάτων στη λέξη, έτσι ώστε αυτή να καλύπτει μια κατάσταση έντιμη και μάλιστα καλότυχη, δικαιολογείται απόλυτα από τις προκειμένες που θεμελιώνουν τη σκέψη του. Ο χειρώννακτας λ.χ. είναι εκ φύσεως αδύνατος κατά την αρχή του αρίστου» (*Πλατωνικές μελέτες*, σσ. 224- 225). Και σημειωτέον ότι ο Πλάτων δεν φαίνεται να ερωτοτροπεί με τις θέσεις που υποστήριξε αργότερα ο Αριστοτέλης περί δουλείας και απλώς τηρεί αποστάσεις ή διακριτική ανοχή απέναντι στην ιεραρχική αυτή διάκριση. Για την θέση των γονέων στο πολιτικό σύστημα που προτείνει ο Πλάτων, ο J. Luccioni σημειώνει:

Γ. Ο νομοθέτης ως κανονιστικό πολιτικό παράδειγμα

Το ενδιαφέρον στα όσα εξετάσαμε είναι ότι οι περισσότερες από τις ανωτέρω μορφές εξουσίας παρουσιάζονται ως ισχύουσες υπό τον τύπο της αναγκαιότητας. Τονίζεται μάλιστα ακολούθως ότι είναι αντίθετες μεταξύ τους –προφανώς διότι ένα άτομο είναι ενδεχόμενο να εμπλέκεται σε περισσότερες από μία με ιδιαίτερες κατά περίπτωση εξαρτήσεις, ανιόντα ή κατιόντα χαρακτήρα, πληθώρα σχέσεων, που προκαλεί πολιτική σύγχυση. Παράλληλα, ότι είναι πηγή πολιτικών διαμαχών –εκ του ότι πολλάκις οδηγούν σε σχέσεις υποτέλειας στον ελέγχοντα ή αμφισβήτησης του ισχύοντος– τις οποίες πρέπει να θεραπεύσει ο νομοθέτης. «Στάσεων πηγήν τινα άνευρήκαμεν, ήν δεϊ θεραπεύειν, ω νομοθέτα»¹⁰. Με βάση τις σημασιολογικές τροφοδοτήσεις που αντλούμε από τον διάλογο *Νόμοι* στο σύνολό του, η θεραπευτική παρέμβαση του νομοθέτη θεωρείται αναγκαία, προκειμένου να αποκατασταθεί η πολιτική ενότητα. Θα διερωτάτο πάντως ένας στοχαστής πολιτικά φιλελεύθερος: πώς είναι εφικτή η εν λόγω ενότητα σε συνθήκες πολλαπλών διαστρωματώσεων; Ποιες αρχές έχουν τις προϋποθέσεις ώστε να διήκουν σ' ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο οι ποικιλίες συνιστούν δομικό στοιχείο του; Η καταφυγή του Πλάτωνα στον νομοθέτη δεν είναι τυχαία. Είναι το θεσμικό πρόσωπο που αντανακλά το πνεύμα της πόλης, όχι περιπτωσιολογικά αλλά εντελεχειακά. Εκτιμά ότι το εν λόγω χαρακτηριστικό του έχει την δυνατότητα να θεραπεύσει και τις παθογένειες της ιστορικής φάσης εντός της οποίας δραστηριοποιείται. Η εν λόγω σύνθεση ανάμεσα στο ιστορικό και στο ούτως ειπείν

«Lorsqu' il énumère les titres à commander, le premier qu' il cite est celui de père et de mère. Il reconnaît donc l'autorité des parents qui est le fondement de la famille, alors que dans la *République* les parents étaient pour une bonne part dépossédés de cette autorité de l' État. Cette fois c' est donc un retour à la tradition antique que l' on constate chez Platon» (*La pensée politique de Platon*, σελ. 299).

10. Πλάτ., *Νόμοι*, 690 d. Σημειωτέον ότι η εδώ σκέψη εντάσσεται στην συζήτηση για τον εκφυλισμό ή την διατήρηση της εξουσίας και στις προϋποθέσεις που κατά περίπτωση τους αντιστοιχούν. Βλ. σχετικά, Γκ. Vlastos, *Πλατωνικές μελέτες*, σσ. 310- 312. Για τις ειδικές ανάγκες της εδώ θεματικής ενότητας παραθέτουμε την εξής αποτίμηση του ερευνητή: «Η κύρια τάση που χαρακτηρίζει τα τελευταία χρόνια τον Πλάτωνα είναι η διακαής επιθυμία του να κατανοήσει τον κόσμο όσο το δυνατό καλύτερα και να τον βελτιώσει όσο μπορεί». Πρόκειται για μια θέση που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για όλη την έκταση των *Νόμων*.

μεταϊστορικό επιφέρει μία καιρία για την πολιτική εξέλιξη συνέπεια. Αποτρέπει την εντασιακή αντίθεση ανάμεσα στο έσχατο κανονιστικό μοντέλο και στις ανάγκες της ρέουσας κοινωνικής συνθήκης. Φέρει σε συνάφεια την χαρακτηριζόμενη ως μεταφυσική του δικαίου με το φυσικό δίκαιο. Ο νομοθέτης λοιπόν απευθύνεται σε μια εκκοσμικευμένη κοινωνία και προσφέρει εγγυήσεις για τις πολιτικές και τις ηθικές υπερβάσεις της¹¹.

Αλλά το ζήτημα προεκτείνεται ως προς την αναγκαιότητα των συνθέσεων. Υπό την οπτική της διατύπωσης μιας οδηγίας ή μια ευχής ή μιας ρεαλιστικής προσέγγισης ή κυρίως της ερμηνευτικής αποτίμησης των ανωτέρω διακρίσεων, τονίζεται ότι οι σημαντικοί νομοθέτες χρειάζονται το σωστό μέτρο, για να προωθήσουν μια πρότασή τους ή έναν νόμο αξιόπιστα στην κοινή γνώμη. «Τούτ' οὖν εὐλαβηθῆναι γνόντας τό μέτριον μεγάλων νομοθετῶν»¹². Από το ανωτέρω εδάφιο αντλούμε την εκτίμηση ότι το μέτρο, ως σταθμιστικός και νηφάλιος παράγων, αποτρέπει ένα υπεύθυνο δημόσιο πρόσωπο από τις νομικές αυθαιρεσίες ή ακόμη και από τις συναισθηματικές ακροβασίες που ενδεχομένως τις τροφοδοτούν. Επίσης, ότι καθίστανται, ανετότερα και ευπειστότερα, αποδεκτά από τους πολίτες

11. Για έναν διευρυσμένο τρόπο εξέτασης του ζητήματος με βάση κυρίως τα δεδομένα της σύγχρονης εποχής, βλ ενδεικτικά Β'. Peters, *Rationalität, Recht und Gesellschaft*, Frankfurt am Main, 1991.

12. Πλάτ., *Νόμοι*, 691 d. Το μέτρο ως αξιακή μεσότης ανάγεται στην κορύφωσή του από τον Αριστοτέλη. Βλ ενδεικτικά το Β' βιβλίο από τα *Ηθικά Νικομάχεια* και κυρίως το κεφ. 6. Αποτιμώντας το πνεύμα του πλατωνικού εδαφίου ο J. Luccioni σημειώνει: «Pour Platon, en thèse générale, la démesure est un mal, et il applique cette idée au domaine de la politique. Plus que tout autre art, la politique telle qu' il la conçoit exclut formellement la démesure d' où naît l' injustice, parce que la politique requiert l' application de la sagesse et qu' elle est toute le contraire d' une œuvre de violence. Au lieu de se ramener à un conflit perpétuel d' intérêts personnels et de passions, elle doit tendre à devenir une activité conforme à la raison et n' être plus que cela. C' est un mal, en particulier, qu' une autorité excessive appartienne à un souverain jeune et irresponsable. Il faut alors qu' interviennent de grands législateurs pour déterminer la mesure de l' autorité» (*La pensée politique de Platon*, σελ 274). Οι ανωτέρω επισημάνσεις μπορούν να αποτελέσουν ένα ασφαλές εφαλτήριο για συζήτηση περί της ανάπτυξης απολυταρχικών συστημάτων, και μάλιστα με την συνεπικουρία της νομοθετικής εξουσίας. Όθεν, οι θέσεις του Πλάτωνα που αναπτύξαμε για τον νομοθέτη μπορούν να αποτελέσουν το αντίβαρο έναντι των παθογενών κοινωνικών και πολιτικών καταστάσεων που αναπτύσσει στο έναυστο διβλίο της *Πολιτείας*.

ένας νομοθετικός σχεδιασμός ή ένα σύστημα νόμων που φέρουν το μέτρο ως χαρακτηριστικό περιεχομένου ή λειτουργίας, προφανώς διότι εμφανίζονται ως φυσιολογικά και τους επιφέρουν, ως προσιδιάζοντες κατά περίπτωση, μια εσωτερική ισορροπία. Οι μαξιμαλιστικές νομοθετικές ή πολιτικές προτάσεις, όσο και αν ανταποκρίνονται σ' ένα υψηλό δεοντολογικό κριτήριο και προδιαγράφουν ουσιώδεις πολιτιστικές παραγωγές, δεν είναι προσιτές σε μια μετριοπαθή προσδοκία ή σε μια συντηρητική βεβαιότητα ή στις ερμηνευτικές και αξιολογικές αντοχές του καιρού κατά τον οποίο αναδύονται. Κατά συνέπεια, ο νομοθέτης πρέπει να αποφεύγει τα άλματα, όσο γοητευτικά και αν είναι, και να προετοιμάζει μία κοινωνία για προβλέψιμες και συνετές κινήσεις. Εξάλλου, είναι ενδεχόμενο τα άλματα να οδηγούν σε αβασάνιστες και ανόητες ενέργειες, θύση που συναντάται στην ευρύτερη θεματική συνάφεια στο πλαίσιο της οποίας ανήκει το ανωτέρω εδάφιο. Πάντως δεν πρέπει να λησμονούμε ότι κάθε αναφορά του Πλάτωνα σε νόμους δεν έχει ανελαστικά ή ιδεοληπτικά καταστηματικό χαρακτήρα, αλλά προσδιορίζεται από τους κανόνες του ιστορικού σχετικισμού. Ωστόσο, με κυρίαρχο το αισθητήριο ότι οι εν λόγω κανόνες σε μια ιστορική στιγμή του μέλλοντος –άγνωστον όμως πότε– δεν θα ισχύουν. Σε όλη την έκταση των *Νόμων* διαφαίνεται ότι το νομοθετικό σύστημα έχει μια αναγκαία διαμεσολαβητική λειτουργία, η οποία εν τω δέοντι καιρώ θα αυτοκαταργηθεί. Και αυτό το μέλλον έχει μια ρήτρα: όταν διά των νόμων οι αργιοί αρχές δικαίου θα έχουν εξασφαλίσει στο κράτος δικαίου τις δυνατότητες για μόνιμη αυτοπραγμάτωση. Ουσιαστικά τότε θα επέλθει και το πέρας της ιστορικής αποστολής του κράτους, διότι η δίοδος προς διαδικασίες ηθικής αυτοτελείωσης των πολιτών θα είναι απολύτως δεδομένη. Θα πραγματοποιείται σχεδόν δι' αυτοματισμών, εφόσον η ατομική και η συλλογική συνείδηση θα έχουν φθάσει στο πλήρωμά τους. Εμμέσως, επομένως, προκύπτει ότι ο νομοθέτης, διά των νόμων που προτείνει, επιχειρεί βεβαίως να ανταποκριθεί σε μια επίκαιρη προσδοκία, αλλά προσβλέπει σ' έναν, ανεπαίσθητον ίσως, μετασχηματισμό της με βάση τις γενικότερες κανονιστικές αρχές που πρέπει να διέπουν ένα πολιτικό σύστημα τελολογικής προοπτικής. Και μεταφέροντας την ανωτέρω επισήμανση στις επτά μορφές ισχύος που επεξεργαστήκαμε, θα λέγαμε ότι ο νομοθέτης στοχεύει σε μία βαθμιαία υπέρβασή τους, η οποία δεν θα διακλαδίζεται με όρους ισοπεδωτικούς αλλά συνθετικούς. Βεβαίως πάντως με τον ανάλογο κατά περίπτωση ρεαλισμό, με αποδομήσεις και προεκτάσεις αντιστοίχως, διότι είναι διαφορετικής τάξης η ιεράρχηση μεταξύ κυρίου και δούλου

από την ιεράρχηση μεταξύ επαΐοντος και μη μετέχοντος στο αγαθό της γνώσης. Ο Πλάτων το έχει ήδη επισημάνει στο κείμενό του και κατά κάποιο τρόπο διατυπώνει το ευαγγέλιο των νέων καιρών, παρά το ότι η ιστορική περίοδος που ακολούθησε συγκροτήθηκε με όρους διαφορετικούς από τις προτάσεις του.

Προεκτάσεις

Εάν θέλαμε να εντάξουμε σε μια γενικότερη θεωρητική ενότητα τα όσα επεξεργαστήκαμε στο τρίτο βιβλίο των *Νόμων*, θα λέγαμε ότι σε μείζονα βαθμό προβάλλεται η σχέση του δικαίου με την πολιτική. Και στα δώδεκα μάλιστα βιβλία της πραγματείας του, ο Πλάτων αποδίδει στο δίκαιο *a priori* χαρακτηριστικά, τα οποία λειτουργούν ως η αρχή της νομιμότητάς του και της νομιμοποίησής του. Η πολιτική, ως θεωρητική σύλληψη και έμπρακτη εφαρμογή, πλέον είναι δεσμευμένη στην αναγκαιότητα της εν λόγω νομιμοποίησης και έρχεται να την επικυρώσει περαιτέρω. Ωστόσο, η δεοντολογική υφολογία που έχουν οι περιγραφές του ιδρυτή της Ακαδημίας δείχνουν εμμέσως ότι τα πολιτικά δεδομένα και στερεότυπα τόσο σε επίπεδο κοινωνίας όσο και κράτους κατά την εποχή του δεν προσδίδουν στο δίκαιο την θέση που πρέπει κατά την εκτίμησή του να κατέχει και το χρησιμοποιούν εργαλειακά με όρους τυχειότητας και σχετικισμού. Ο Αθηναίος φιλόσοφος βιώνει επώδυνα τις εκτροπές ή ακόμη και τον εκφυλισμό του πολιτικού συστήματος σε στρατηγικού ή ασυνείδητου τύπου ιδιωτικές στοχεύσεις. Προσλαμβάνει με όρους αποκαρδίωσης την βαθμιαία αποσύνθεση της πόλης-κράτους. Την όλη πάντως προβληματική με μια ποικίλης υφής ερωτηματοθεσία – από πλευράς τόσο ιστορικής όσο και συστηματικής – μπορούμε να εντοπίσουμε στο ακόλουθο ευσύννοπτο κείμενο του J. Habermas: «Όπως μαθαίνουμε από την ανθρωπολογία, το δίκαιο προηγείται της εμφάνισης πολιτικής, δηλ. κρατικά οργανωμένης κυριαρχίας, ενώ το κρατικά επικυρωμένο δίκαιο και η δικαιοδικά οργανωμένη κρατική εξουσία εμφανίζονται ταυτοχρόνως υπό την μοοφή πολιτικής κυριαρχίας. Φαίνεται πως η αρχαϊκή δικαιοδική εξέλιξη ήταν αυτή που επέτρεψε την παρουσίαση μιας πολιτικής ηγεμονικής εξουσίας όπου αλληλοσυγκροτούνται η κρατική εξουσία και το κρατικό δίκαιο. Δύσκολα όμως μπορούμε να φανταστούμε υπ' αυτές τις συνθήκες ότι θα μπορούσε κάποτε το δίκαιο είτε να απορροφηθεί εντελώς από την πολιτική είτε να διαχωριστεί πλήρως από αυτήν. Μπορεί, επιπλέον, να αποδειχθεί ότι ορισμένες δομές της ηθικής συνείδησης

πρέπει να διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο κατά την εμφάνιση της συνύπαρξης δικαίου και κρατικής εξουσίας. Παρόμοιο ρόλο διαδραματίζει η ηθική συνείδηση κατά τη μετάβαση από το παραδοσιακό δίκαιο στο κοσμικό, διασφαλισμένο από το κρατικό μονοπώλιο της εξουσίας και τελούν υπό την διάθεση του πολιτικού νομοθέτη θετικό δίκαιο. Εκείνο το στοιχείο της μη ελεγχιμότητας, που ακόμη και στο σύγχρονο δίκαιο αποτελεί το απαραίτητο αντίβαρο της πολιτικής εργαλειοποίησης του δικαίου, οφείλεται στην διαπλοκή της πολιτικής και του δικαίου με την ηθική» (*Το πραγματικό και το ισχύον*, σελ. 630). Σημειωτέον ότι το ηθικό κριτήριο συναντάμε αμέσως μετά, στο τέταρτο βιβλίο των *Νόμων*, ως δεσμευτική σταθερά για θετική αξιολόγηση της πολιτικής νομοθεσίας. Και η εν λόγω αναφορά του Πλάτωνα δεν πρέπει να παραμείνει άνευ σημασιολογικών αποχρώσεων αναφορικά με τα όσα διαλαμβάνονται στο τρίτο βιβλίο, όπου η λαίλαπα των ιεραρχήσεων ισχύος απέτρεπε την ένταξη της ηθικής στις κοινωνικές διαμορφώσεις και στις πολιτικές ρυθμίσεις. Ήδη όμως στις απαρχές του είχε προετοιμάσει το έδαφος, οριοθετώντας ως εξής την θεωρητική απόπειρά του: «Ὅθενπερ καί τήν τῶν πό εων ἐπίδοσιν εἰς ἀρετήν μεταβαίνουσαν ἅμα καί κακίαν ἐκάστοτε θεατέον» (676 a 5-6). Πρόκειται για την μόνιμη επιστημολογική δεσμευσή του, την οποία ακολουθούσε η πολιτική ανάλυση και η αξιολόγηση των προϊόντων της ως επιστημάνσεων επί της παρουσίας ή όχι των ἔλλογα δομημένων αλτρουϊσμών. Σημειωτέον μάλιστα ότι ἤδη από το πρώτο βιβλίο των *Νόμων* ο Πλάτων επιχειρεί να δείξει ότι οι ανθρώπινοι νόμοι, όσο και αν είναι επίκαιροι και διακλαδίζονται με συγκεκριμένο τρόπο μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι, ἔχουν ἀρχέτυπα υπερφυσικής τάξης. Η θεώρησή του είναι ρητή: το θεσμικό δίκαιο προσδιορίζεται από το μεταφυσικό και ως εκ τούτου είναι ἔλλογο. Υπό τον εν λόγω προσδιορισμό του, εξασφαλίζει τόσο την δεοντολογία των σχέσεων εκείνων που διέπονται από δικαιοσύνη όσο και την τελολογία εκείνων των θεσμών που συγκροτούν την κοινότητα. Κατά την εκτίμηση λοιπόν του Αθηναίου φιλοσόφου, η ανωτέρω σχέση πρέπει να λειτουργεί κανονιστικά τόσο στις κοινωνικές διεργασίες όσο και στις πολιτικές μορφοποιήσεις τους.¹³

13. Για την θέση του Πλάτωνα και του συνόλου της αρχαιοελληνικής παράδοσης αναφορικά με το φυσικό δίκαιο, βλ. Ada Neschke - Hentschke, *Platonisme Politique et théorie du droit naturel*, Vol., I, « Louvain-La-Neuve», Louvain- Paris 1995.

